
УДК 930.1+32+159.9+316+101.1

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zł.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Współczesne tendencje w nauce i edukacji„.
(27.02.2014 - 28.02.2014) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»,
2014. - 72 str.

ISBN: 978-83-64652-16-5 (t.6/1)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-
Praktycznej Konferencji 27.02.2014 - 28.02.2014 roku. Olsztyn.

Część 6/1.

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1

ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora zakazany.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach
należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowa odniesienia do zbioru.

Warszawa 2014

ISBN: 978-83-64652-16-5 (t.6/1)

"Diamond trading tour" ©

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Панченко В. І..... 5
ІСТОРИОГРАФІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ І.П. БІЛОКОНСЬКОГО
2. Железко К.А. 14
МОСКОВСЬКИЙ НАПРЯМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ЧОРТОМЛИЦЬКОЇ СІЧІ 1652-1686 РР.
3. Токмакова Л.П. 20
ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ТРУДОВОЙ
ДИСЦИПЛИНЫ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ
СРЕДНЕВОЛЖСКОГО КРАЯ В ГОДЫ ПЕРВЫХ ПЯТИЛЕТОК
4. Ерохин А. А., Фирер Н.Д., 24
ОБ УЧАСТИИ ЕНИСЕЙСКИХ КАЗАКОВ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ
ВОЙНЕ
5. Біловус Л.І..... 26
ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОДИЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США
6. Неделькин Е.В. 32
АРХИВНЫЙ ДОКУМЕНТ О СОСТОЯНИИ ГЕНУЭЗСКОЙ КРЕПОСТИ
ЧЕМБАЛО В 1944 ГОДУ
7. Хрящевська Л.М. 35
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ЗДОБУТТЯ ТА В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

SEKSCJA 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)

8. Шаратов Р.И. 40
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
ПРОТЕСТНЫХ ДВИЖЕНИЙ В РОССИИ И УКРАИНЕ (2010-2014ГГ.)
9. Карпеева А.Н..... 42
ИНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ В
КОНТЕКСТЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОПЫТА ДЛЯ УКРАИНЫ
10. Андрієнко О. А..... 56
ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ В УКРАЇНІ

SEKSCJA 17. NAUKI SPOŁECZNE.(СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

11. Мароховська А.А. 58
ЕМІЛЬ ДЮРКГЕЙМ: ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ Й
СУСПІЛЬНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

12. Пиколович А.А., Сенгербаева И.Т.	60
СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА	
13. Яковлева Я.В.	63
КОНФЛИКТ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ	
14. Молодов О.Б.	65
ОТНОШЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛОГОДСКОЙ ОБЛАСТИ К СМИ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ	
15. Небувайло М.Ю.	70
ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ	

Панченко В. І.

Кандидат історичних наук, доцент, кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

ІСТОРИОГРАФІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ І.П. БІЛОКОНСЬКОГО

У дослідженні активізоване широке коло архівних матеріалів, у науковий обіг введено новий корпус різних за характером, змістом та ступенем репрезентативності джерел; з'ясовується специфіка етапів вивчення спадщини І.П. Білоконського. У роботі намічена логіка подальшого вивчення громадської діяльності та науково-художньої творчості у тісному зв'язку з вітчизняною історією, за умов соціально-економічного та культурно-політичного піднесення суспільства.

Ключові слова: український національно-визвольний рух другої половини ХІХ–початку ХХ ст., І.П. Білоконський, історіографія, проблеми початкової освіти, статистика, місцеве самоврядування, земський лібералізм, народні школи, парламентаризм.

Keywords: Ukrainian national liberation movement of the late XIX and early XX century, I.P. Bilokonsky, historiography, problems of primary education, statistics, local Government, provincial liberalism, public schools, parliamentary.

Парадигмальні зрушення до гуманістичної актуалізації, породжені реаліями новітнього часу, неминуче спричинили за собою переосмислення багатьох сторінок вітчизняної історії, що, у свою чергу, обумовило спалах інтересу до вивчення громадської думки, особливо тих періодів, які мали велике значення для долі країни. Це призвело до активного звернення науковців до історико-біографічних досліджень. Крім того, біографічний метод, як відомо, застосовується в тому випадку, якщо мова йде про унікальне явище або персону. Саме таким і був І.П. Білоконський, чия наукова та громадська діяльність є предметом вивчення.

У дослідженнях учених (О.В. Волос, А.М. Катренко, І.П. Крип'якевич, О.А. Макієнко, К.Ф. Шацिलло, С.А. Шуклина та ін.) міститься немало цінних свідчень та спостережень, що стосуються як громадської діяльності І.П. Білоконського, так теоретичного обґрунтування проблем освіти, земства та ліберального руху. Незважаючи на увагу науковців до творчої спадщини І.П. Білоконського, можна стверджувати, що всебічно його діяльність недостатньо вивчена. У цьому зв'язку звернення до дослідження практично-теоретичної спадщини І.П. Білоконського, зокрема, питань проблем освіти, статистики, земства загалом, парламентаризму залишається актуальним завданням, покликаним допомогти осмислити досвід ліберальних перетворень у нашій країні.

У процесі вивчення життєвого шляху, громадсько-політичної діяльності та наукової спадщини І.П. Білоконського можна виділити три періоди. Перший – охоплює час від початку ХХ ст. – до 20-х років ХХ ст., другий – від початку 30-х – до кінця 80-х років ХХ ст. і третій – новітній період дослідження проблеми. Такий підхід узгоджується з вимогами сучасної біографістики, коли біографія трактується як літературний, науково-популярний і науковий твір, що і є об'єктом дослідження. «Дві

великі течії визначають зміст її вивчення як історико-культурного явища: індивідуалістика, що більш властива літературознавству й у центрі уваги має особистість ..., та історико-соціологічна, що характерна для історичних досліджень і визначає відносини особистості в історичному контексті» [1, с.5].

В історичній літературі, присвяченій особі І.П. Білоконського, можна виділити такі жанри: біографічні статті й нариси в енциклопедичних і наукових виданнях, загальні праці, у яких є згадки про нього як про відомого статистика, земського діяча й літератора та рецензії на його наукові і літературні твори.

Ім'я І.П. Білоконського було відоме у літературних та громадських колах Російської імперії. Перші повідомлення про І.П. Білоконського як про науковця з'явилися в періодичних виданнях ще Російської імперії протягом 1900-1906 рр. і були стислими рецензіями та відгуками про його наукові праці [2; 3; 4; 5]. Розгорнутий аналіз наукового доробку І.П. Білоконського «Дань времени. Воспоминания» подав 1918 р. академік Д.М. Овсяннико-Куликовський. І.М. Ігнатов, російський письменник-публіцист, коли був на посаді заступника редактора «Русских ведомостей», 1918 р. розмістив першу біографічну замітку про свого колегу й товариша І.П. Білоконського. [6]. Найпопулярніша та найбільша провінційна газета того часу «Южный край», що виходила в Харкові, також не оминула увагою творчий доробок І.П. Білоконського, опублікувавши його літературний огляд за підписом І. Турського. [7].

Історик і публіцист В.С. Голубев наголошує на важливій ролі І.П. Білоконського у поширенні освіти серед населення, а саме його участь у роботі Вільного економічного товариства і Комітеті грамотності, утвореного 1872 р. при вищезазначеному товаристві. Уважалось, за словами І.П. Білоконського, що Вільне економічне товариство було «однією з головних арен, проведення визвольних поглядів» [8]. «Якщо під словом «визвольних» мати на увазі ліберальні і ліберально-народницькі погляди, – пише В.С. Голубев, – то з Білоконським не можна не погодитися» [8, 55].

Коло інтересів І.П. Білоконського вражає широке. Зокрема, глибокі знання конкретного матеріалу, безпосередня робота в земських статистичних органах сприяла підготовці ним наукових досліджень з історії земства, медицини, народної освіти, у яких використано великий фактичний матеріал, пов'язаний з діяльністю «третього елемента». Так, В. Акімов, вивчаючи кількісний і якісний склад «третього елемента» – повітових лікарів і учителів Курської губернії, їх соціальне становище наприкінці XIX ст., зазначав, що лікарі були переважно вихідцями із дворян, а вчителі – в основному із різночинного середовища. «Дані по цьому питанню, – писав він, – були підтверджені в публікаціях І.П. Білоконського» [9, с.10].

Досліджуючи історію початкової освіти в Курській губернії, І.П. Білоконський навів ряд конкретних свідчень про скрутне матеріальне становище вчителів. Посилаючись на його статистичні дані, В.В. Акімов підкреслював: «І які б не були побутові умови вчителя у сільській місцевості, кожен з них знаходив можливість не тільки вчити дітей, але й залучати додатковий матеріал, розвиваючи їх інтелект та удосконалюючи їх знання з сільського господарства» [9, с.12].

Соратники по земському руху, освітянській діяльності та літератори наголошували, що як під час ув'язнення, так і в наступні роки своєї літературної і публіцистичної діяльності І.П. Білоконський продовжував друкуватися в різних газетах і журналах, намагаючись у своїх статтях, оповіданнях, нарисах, публіцистичних творах приверну-

ти увагу громадськості до актуальних проблем суспільства, змусити читача дивитися на соціально-політичні явища й факти очима самого автора. «Аналіз літературної та публіцистичної діяльності І.П. Білоконського показує, що найбільшою вартістю історичного розвитку він вважав духовно-моральне, соціально-економічне та культурно-політичне піднесення суспільства», – зазначав у своїх спогадах В.Г. Короленко [10].

Публікації в «Отечественных записках», які на той час редагував М.Є. Салтиков-Щедрін, талановитий письменник і чуйний наставник молодих літературних талантів, до яких відносив І.П. Білоконського, закликаючи їх спрямувати свою творчість, як писав В.Г. Короленко, «проти самодержавно-кріпосного ладу, до боротьби за повалення самодержавства шляхом селянської революції» [10, с.27].

Варто зауважити, що становлення молодого публіциста і літератора розпочалося ще в роки учительської роботи. Про його перше оповідання «Оля», побудоване на основі конкретного життєвого випадку, взятого зі спілкування із селянами, вивчення їх злиденного життя та жалюгідного існування селянських дітей, Б. Грінченко писав: «В оповіданні основна увага зосереджена на показі моральних переживань Олі, яка опинилася у незвичайних умовах, у зовсім незвичайному середовищі, серед людей, які не хочуть і не можуть зрозуміти її душі. В кінцевому рахунку героїня проходить суворі випробування, після яких не має сил протистояти безнадії. Провідна думка твору – викриття соціального ладу, котрий прирікав дітей трудівників на напівголодне існування» [7].

Роздуми над удосконаленням суспільства, глибоке проникнення у внутрішній світ героїв своїх публіцистичних нарисів, їх виховна спрямованість прищеплює читачеві почуття співпереживання, осудження бездумності й байдужості. Підготовлені та опубліковані під впливом знайомства автора з народниками А. Желябовим, С. Виноградським, П. Семенютою, родин П. Вейнберга і С. Рубінштейна «вони були присвячені нагальним проблемам і явищам суспільно-політичного і культурного життя» [10, с.27].

У своїй науковій діяльності І.П. Білоконський, окрім проблем освіти, статистики, земства загалом, велику увагу приділяв теоретичному обґрунтуванню проблем освіти, земства та ліберального руху. Особливо цікавили його питання парламентаризму. До земського лібералізму (республіканський устрій, парламент з відповідальним міністерством) І.П. Білоконський прийшов у 80-х рр. XIX ст., про що писав один із перших земських лікарів Я.М. Белий: «Тільки земство було у змозі оживити одряхлівший дореформений лад нашої Вітчизни, але для цього потрібні люди, і не тільки власні, але й учителі, лікарі та інші» [11, с.94].

Отже, перші згадки про життя й діяльність І.П. Білоконського містять досить важливий за своїм характером фактичний матеріал, що доводить важливість його особистості та свідчить про багатогранну громадську діяльність. Однак зазначені публікації в основному носили популярний, здебільшого інформаційний характер, були позбавлені глибокого наукового аналізу. То були перші позитивні публікації про науковця, громадського діяча, відомого представника українського національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX ст., який мріяв про створення громадянського суспільства.

Становлення тоталітарного режиму в СРСР, масові репресії проти інтелігенції знекровили історичну науку. Припинилося вивчення історії, яка суперечила

марксистсько-ленінській ідеології. Тільки на початку 70-х років ХХ ст. в історичних працях, присвячених земському ліберальному руху, починає з'являтися ім'я І.П. Білоконського. Так, земська, наукова та літературна діяльність І.П. Білоконського висвітлювалася у монографічних дослідженнях Н.М. Пірумової, К.Ф. Шацилло, М.Л. Карпачова та ін.

Перші кадри статистиків, як свідчить аналіз наукової спадщини І.П. Білоконського, «безсумнівно, утворювалися із активних народників, тих, хто або «ходили» раніше в «народ», або бачили в експедиційній роботі здійснення їх мети – проникнути легально в народне середовище й детально вивчити його», – наголошує у своїй монографії Н.М. Пірумова [12, с.67]. З цього приводу дослідник земського руху Б. Веселовський зазначає: «Робота піднаглядних осіб в селянському середовищі, яку за відсутністю освічених людей на місцях інколи повинна була дозволяти влада, дуже турбувала Департамент поліції і губернські жандармські управління. Статистик і для місцевої адміністрації був синонімом неблагонадійної особи; його спілкування з населенням розглядалося як дуже небезпечна у державному відношенні справа» [13, с.471]. Стрижневим пунктом устрою земських статистичних управлінь була підготовка кадрів-статистиків. На службу в земство багато статистиків приходило, маючи за плечима досвід революційного народного руху, в'язниці і заслання. «Земська статистика, – зазначає М.М. Лядов, – являла собою притулок для усіх піднаглядних, висланих зі столиці. До таких і належав І.П. Білоконський» [15, с.143].

Вивчаючи роль земської інтелігенції в суспільній боротьбі на початку ХХ ст., Н.М. Пірумова відзначала велику заслугу І.П. Білоконського в тому, що «він у серії своїх статей у журналі «Былое» обґрунтував тезу про участь у земському русі різночинної, позакласової інтелігенції, яка на той час була його основним і єдиним елементом» [12, с.11].

Н.М. Пірумова звертала увагу на участь діячів ліберального руху у безпосередній роботі в земських установах і їх здатність визначитися на той час зі складною земською структурою. Саме тому, ознайомившись з публікаціями І.П. Білоконського, вона писала: «І.П. Білоконський був одним з основних авторів, хто широко висвітлював земський ліберальний рух, відносини між гласними, «другим» і «третім елементами» [12, с.11].

Заслугують на увагу дослідників і дані І.П. Білоконського про вік, освіту та стаж роботи земських учителів. Так, Н.М. Пірумова писала: «За його підрахунками середній вік для вчителя становив 30 років, для вчительки – 26. Рівень освіти – 80% учителів були з середньою або спеціальною освітою. Решта – 20% мали незакінчену середню, а інколи і початкову освіту. Щодо стажу роботи, то переважно кожен учитель служив до 10 років, вчителька – до 7 років» [12, с.145].

Праці І.П. Білоконського про ліберальний рух досліджував К.Ф. Шацилло, який зазначав, що у своїй дослідницькій роботі І.П. Білоконський став першим, хто об'єднав різні течії російського лібералізму з метою показати його єдиним і таким, що відображав сподівання усіх прогресивних сил в суспільстві. «Як бачимо, – підкреслює К.Ф. Шацилло, – перед нами єдиний земський лібералізм, але той, що виступає у двох подобах: легальному (земські з'їзди, петиції, «всепідданіші адреси» і т.п.) і нелегальному («Союз освобождения» з його нелегальними з'їздами, нелегальною літературою тощо)» [14, с.8].

К.Ф. Шацилло зазначав також, що історіографія ліберального руху до 1917 р. була представлена лише працями І.П. Білоконського і Д.І. Шаховського – секретаря «Союза освобождения» і першого дослідника цієї організації. «Значення цих дуже цікавих праць, – наголошував він, – важко переоцінити, але правильно і повністю вони можуть бути зрозумілими тільки в поєднанні з підготовчими матеріалами, що розкривають багато недомовок, а матеріали ці зберігаються в архівах, в особових фондах Д.І. Шаховського та І.П. Білоконського» [14, с.15].

Велике значення в організації учасників ліберального руху мав харківський з'їзд (1903), який відбувся під егідою Всеросійської виставки тваринництва, влаштованої Харківським губернським земством. З цього приводу К.Ф. Шацилло зазначав: «Одним з головних організаторів з'їзду став І.П. Білоконський. У 1879 р. він був заарештований як народоволець і засланий на сім років у Сибір» [14, с.181].

Повернувшись із заслання, наголошує К.Ф. Шацилло, «І.П. Білоконський став активним публіцистом, одним із діячів і істориків «Союза освобождения» і земського лібералізму. У радянські часи Білоконський займався літературною творчістю і набув популярності як письменник» [14, с.181].

У своїх працях історики основну увагу приділяли висвітленню організаційної та пропагандистської діяльності підпільних народовольських груп, очолюваних провідними діячами антиурядового руху. Прагнення досягти демократичних перетворень у соціальній та політичній сферах суспільства вимагала підготовки прогресивно налаштованих представників освічених кіл інтелігенції та молоді. Пропоновані діячами XIX століття моделі демократизації суспільних відносин й шляхи їх реалізації в Україні викликали великий інтерес серед студентів [15]. Для наукового відтворення особливостей соціально-економічних і культурно-просвітницьких процесів другої половини XIX і початку XX століття доречно звернутися до узагальнюючих праць з історії руху народовольців, до яких був причетний І.П. Білоконський, та студій про розвиток окремих його регіональних утворень таких авторів, як: М.Г Седов [16], М.П. Рудько [17], В.А. Твардовський [18], М.Д. Карпачов [19], Т.М. Кириченко [20], М.С. Вахрушев [21] та інші. Революціонери-народники 70-х-80-х рр., виступаючи від імені селянства, користувалися широкою популярністю серед молоді. Вони прагнули ліквідувати несправедливий самодержавний лад і радикально змінити соціально-економічні відносини і суспільно-політичний устрій [22, с.84-85].

Один із представників наукової діаспори, досліджуючи громадсько-політичні рухи кінця XIX – початку XX ст. у Російській імперії, А.А. Кізеветтер у своїй монографії «На рубеже столетий», що побачила світ у Празі, зазначив важливий внесок І.П. Білоконського у суспільно-громадське життя кінця XIX – початку XX ст. [23]. Як прихильник земського лібералізму, І.П. Білоконський формувався під час гострої полеміки з питань соціального життя, яка розгорталася на з'їздах природознавців, лікарів, земських діячів, що відбувалися в Москві (1894), Києві (1898), Санкт-Петербурзі (1901). На тих з'їздах він виступав з доповідями на секційних засіданнях, про що у своїх спогадах А.А. Кізеветтер писав: «З приїздом земських статистиків у різних приватних будинках влаштовувалися політичні обіди, на яких промови лилися рікою – усі в плані визнання неможливості залишатися далі при старому порядку, який не влаштовував нові життєві потреби суспільства» [24, с.191].

Ще один історик діаспори із США – Д. Шуб, у своєму доробку «Политические деятели России» відводить роль «историка освободительного движения» І.П. Білоконському, який був членом таємної організації «Союз освобождения» і делегатом І-го установчого з'їзду [25].

Літературний критик Г. Леман-Абрикосов у статті «Вероятный источник «Вишневого сада» А.П. Чехова» зазначав, що нарис І.П. Білоконського «На розвалинах» був покладений А.П. Чеховим в основу його знаменитої п'єси «Вишневи сад» [27, с.186].

Отже, розглянута нами історіографія періоду «єдино вірної» ідеології життя, творчості І.П. Білоконського та його участь у національно-визвольному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. свідчить, що дане питання вивчалось формально або недостатньою мірою. Але період «замовчування» було компенсовано дослідженнями зарубіжних істориків.

З розпадом СРСР та проголошенням Української держави почався новий етап у вітчизняній та зарубіжній історичній науці щодо вивчення наукової та громадсько-політичної діяльності І.П. Білоконського.

Основні засади централізованого управління народною школою, багате історичне минуле української освіти, висвітлені в Народній енциклопедії наукових і прикладних знань – 10-му томі «Народное образование в России», підготовленому до друку під керівництвом І.П. Білоконського, дозволяють ознайомитися зі складним і багатограним процесом педагогічного та культурного надбання народу, зазначає у своєму дослідженні М. Мінц [28, с. 331-340].

«В українських землях, – пише А.М. Катренко, – діяли окремі представники центру народовольської організації. З їхньою допомогою, а також самостійно, тут виникли й працювали кілька десятків міцних, діяльних демократичних угруповань» [22, с. 317.].

Крім того, існували не цілком загартовані і сформовані організаційно студентські, учнівські, інтелігентські групи, і навіть одинаки, головною роботою яких була пропаганда народницьких ідей серед селян [22, с. 317.]. Діяльність таких студентських та інтелігентських груп народників, серед яких формувалася особистість майбутнього активного земського діяча, публіциста і письменника – І.П. Білоконського, змістовно висвітлив М.П. Рудько у монографії «Революційні народники на Україні (70-ті роки ХІХ ст.)» [17, 207 с.].

Окремі аспекти життя та діяльності І.П. Білоконського досліджують історики із Чернігова, Миколаєва та Запоріжжя. Зокрема В.М. Половець опублікував статтю до 150-річчя від дня народження І.П. Білоконського, у якій він зазначає, що «своєю активною громадською, літературною і публіцистичною діяльністю І.П. Білоконський увійшов в історію як всебічно розвинута особистість, котра повсякденною працею дбала про щасливе майбутнє народу, його добробут, розвиток науки і культури, освіти і мистецтва» [29, с.60.]. Деякі елементи участі І.П. Білоконського в організації народних шкіл знайшли своє відображення в дослідженнях А.М. Боровика [30]. Краєзнавець з Миколаєва, що досліджує земський рух, О.В. Волос неодноразово у своїх працях згадує І.П. Білоконського як активного учасника суспільно-політичних подій того часу. [31]. Певні факти життя та творчості наводять історики із Запоріжжя [32].

Сучасні російські історики А.Б. Гуларян та О.В. Третьков у своєму дослідженні наголошують: «Популярними общественными организациями в губерниях в конце XIX в. стали комитеты народных чтений, деятельность которых описывает И.П. Белокопский в своей монографии «В годы бесправия». Зазначимо, що вони існували лише завдяки ліберальній інтелігенції, до якої належав і сам І.П. Білокопський [33, с.73-87]. Ще один російський дослідник, С.А. Шукліна, наголошує на важливому значенні наукової діяльності І.П. Білокопського як дослідника історії культурно-просвітницького руху та місцевого самоврядування, що «дає можливість вивчити багатий досвід і традиції минулого та використати їх в організації місцевого самоврядування в сучасних умовах» [34, с.229-233].

Діяльність І.П. Білокопського як громадсько-політичного, культурно-освітнього діяча, дослідника земського руху знайшла певне відображення у дисертаційних дослідженнях. Серед них: І.М. Миколаєнко – «Історіографія діяльності земських установ України (1864-2001 рр.)»; Т.В. Коломієць – «Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.)»; Г.В. Тихомирова – «Земские реформы 1864-1917 гг. в России: опыт и уроки их организационно-правового проведения»; А.Б. Гуларян – «Общественно-политическая жизнь в конце XIX – начале XX века»; В.В. Исаков – «Местное самоуправление в России: Опыт становления и проблемы функционирования (теоретико-прикладной анализ)». Проте всебічного вивчення діяльності І.П. Білокопського у них не робилося.

Про І.П. Білокопського як громадського діяча, науковця, письменника і публіциста подані біографічні дані в ряді енциклопедичних видань. Серед яких: Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона – 1905. – Т.1. – С.347; Новий енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона – 1916. – Т.8. – С.926; Политические партии России в к.ХІХ – пер. треть ХХ века – Энциклопедия. – М., РОССПЭН, 1996. – С.58-59; Русские писатели 1800-1917. Биографический словарь – М., 1989. – С.223; Українська радянська енциклопедія – К., – 1977. – Т.1. – С.454; Большая Советская энциклопедия М., 1926. – Т.9. – С.347; Русские Ведомости. Сборник материалов, посвященных 50-ти летию – М., 1913. – С.32-35, 164.

Таким чином, аналіз історіографічного спадку визначеної нами проблеми дослідження дозволяє виділити такі тематичні напрямки у вивченні громадсько-політичної та наукової діяльності І.П. Білокопського: земсько-наукова та літературна творчість. Дослідники діяльності І.П. Білокопського як земського статистика зазначають, що його обстеження, аналіз та публікація інформацій про стан господарства повітового селянства, характеризували кількісні та якісні закономірності суспільного розвитку, свідчили не тільки про рівень матеріального життя, але й про можливості використання селянського економічного потенціалу в розвитку інших галузей господарства. У монографічній літературі про І.П. Білокопського як науковця наголошується, що його публікації про систему управління процесами суспільно-політичного життя, розвиток земського самоврядування стали важливими чинниками удосконалення сфери людської діяльності, сприяли виробленню і систематизації об'єктивних знань про процеси і явища повсякденності. У рецензіях та статтях про публіцистику, оповідання і повісті І.П. Білокопського підкреслюється, що вони мали важливе соціальне значення, виражають суспільну свідомість і в свою чергу формують її. Особливою заслугою літературної творчості є те, що він намагався створити нову людину суспільства.

Отже, життя і діяльність І.П. Білоконського не залишалися поза увагою вчених. Разом з тим розглянута монографічна література свідчить, що до цього часу проблема вивчалася лише в загальноісторичному аспекті. Наведений історіографічний аналіз переконує в необхідності подальшого об'єктивного і комплексного вивчення намічених напрямів громадсько-політичної та наукової діяльності І.П. Білоконського.

Література:

1. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В.С. Чишко. – К.: Наукова думка, 1996. – 340 с.
2. Литературная хроника // Речь, 1908. – № 94. – 19 декабря, – С. 3.
3. Литературная хроника // Речь, 1910. – № 90. – 10 декабря, – С. 3.
4. Литературный календарь // Вечерняя почта, 1905. – № 149. – 24 мая, – С. 1.
5. Хроника русской жизни // Вестник Новгородского земства, 1901. – № 19. – 1 октября. – С. 5.
6. Игнатов И.Н. Отзыв на монографию И.П. Белоконого «Дань времени» / И.Н. Игнатов // Русские ведомости, 1918. – № 5. – С. 6.
7. Турский И. Литературная хроника / И. Турский // Южный край, 1918. – № 7. – С. 4.
8. Голубев В.С. Роль земства в общественном движении / В.С. Голубев. – Ростов-на-Дону, 1905. – 180 с.
9. Акимов В. Деятельность Курского земства по народному образованию / В. Акимов – М., 1910. – 112 с.
10. Короленко В.Г. Воспоминания о писателях / В.Г. Короленко. – М., 1934. – 380 с.
11. Белый Я.М. Из недавней старины: Воспоминания земского врача 70-х годов / Я.М. Белый. – Новгород, 1917. – 194 с.
12. Пирумова Н.М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. / Н.М. Пирумова. – М., 1986. – 270 с.
13. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет / Б.Б. Веселовский. В 4-х т. – СПб., 1909. – Т. I. – 729 с.
14. Шацилло К.Ф. Русский либерализм накануне революции 1905 – 1907 гг. Организация. Программы. Тактика / К.Ф. Шацилло. – М., 1985. – 337 с.
15. Лядов М.Н. На заре рабочего движения в Москве. Воспоминания / М.Н. Лядов. – М., 1932. – 346 с.
16. Седов М.Г. Героический период революционного народничества (Из истории политической борьбы) / М.Г. Седов. – М., 1966. – 418 с.
17. Рудько М.П. Революційні народники на Україні (70-ті роки XIX ст.). / М.П. Рудько. – К., 1973. – 207 с.
18. Твардовский В.А. Социалистическая мысль в России на рубеже 1870 – 1880 гг. / В.А. Твардовский. – М., 1986. – 282 с.
19. Карпачев М.Л. Очерки истории революционно-демократического движения в России (60-е – 80-е гг. XIX в.) / М.Л. Карпачев. – Воронеж, 1989. – 280 с.
20. Кириченко Т.М. Из истории русской революционной периодической печати 80-х годов XIX в. / Т.М. Кириченко. – Ч.2. – М., 1982.
21. Вахрушев М.С. Очерки истории русской революционно-демократической печати (1873 – 1886) / М.С. Вахрушев. – Саратов, 1989. – 358 с.

22. Катренко А.М. У пошуках шляхів побудови справедливого суспільства. Діяльність народовольців і чорнопредільців в Україні у 80-х рр. XIX ст. / А.М. Катренко. – К., 2001 – 322 с.
23. Якимова А.В. Дело первого марта 1881 г. Процесс Желябова, Перовской и других / А.В. Якимова // «Народна воля» перед царским судом. – М., 1930. – С. 82-92.
24. Кауфман А.А. Статистическая наука в России / А.А. Кауфман. – М., 1922. – 283 с.
25. Кизеветтер А.А. На рубеже столетий / А.А. Кизеветтер. – Прага, 1929. – 210 с.
26. Шуб Д.Н. Политические деятели России (1850-1920) / Д. Шуб. – Нью-Йорк, 1969. – 360 с.
27. Леман-Абрикосов Г. Вероятный источник «Вишневого сада» А.П. Чехова / Г. Леман-Абрикосов // Русская литература, 1966. – №1. – С. 186-198.
28. Мінц М. Управління народними школами Херсонської губернії у XIX ст. / М. Мінц // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 331-340.
29. Половец В.М. І.П. Білоконський 1855-1931 (до 150-річчя від дня народження) / В.М. Половец // Сіверянський літопис, 2005. – № 4-5. – С. 56-60.
30. Боровик А.М. Початковий етап формування мережі народних шкіл у Російській імперії / А.М. Боровик // Сіверянський літопис, 2009. – № 2-3. – С. 67-71.
31. Волос О.В. Земські матеріали, як джерело пізнання етнічної історії краю / О.В. Волос // Наукові праці історичного факультету ЗДУ, 2007. – № 21. – С. 342-349.
32. Макієнко О.А. Рябін-Скляревський Херсонський гурток Русова. 1885-1889 рр. та його праця / О.А. Макієнко, В.М. Андреев, С.О. Батуріна. – Запоріжжя, 2003. – 72с.
33. Гулярян А.Б. Развитие прессы и институализация общественного мнения в России на рубеже XIX – XX веков / А.Б. Гулярян, О.В. Третьяков. – Орел, 2007. – С. 73-87.
34. Шуклина С.А. Меры общественности Таврической губернии по улучшению положения учителей начальных школ во второй половине XIX – начале XX вв. / С.А. Шуклина // Культура народов Причерноморья, 2002. – № 39. – С. 229-243.

МОСКОВСЬКИЙ НАПРЯМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЧОРТОМЛИЦЬКОЇ СІЧІ 1652-1686 РР.

Ключові слова / keywords: Гетьманщина / Hetmanate, зовнішня політика / foreign Policy, козак / Cossack, кошовий отаман / Koshevyi otaman, посол / ambassador, Чортотлицька Січ / Chortomlyk Sich.

Актуальність вивчення зовнішньої політики Чортотлицької Січі 1652 – 1686 рр. зумовлюється необхідністю врахування досвіду українського державотворення козацької доби, а саме здобутків та втрат Чортотлицької Січі у сфері міжнародних відносин для сьогоднішньої практики розбудови суверенної України. Дослідження зовнішньої політики Чортотлицької Січі як однієї з трьох складових частин української державності XVII-XVIII ст.: Січ, Правобережна Україна як складова Речі Посполитої і Гетьманщина як автономія в складі Московського царства, полягає у спробі висвітлити багатогранність та непослідовність державотворчих прагнень українського народу козацької доби, особливо в епоху Руїни.

Вивчення історії українського козацтва завжди привертало увагу багатьох дослідників. Водночас, зовнішня політика Чортотлицької Січі не була об'єктом окремих наукових досліджень. Серед найвагоміших дослідників історії Чортотлицької Січі, її політики та кошових отаманів слід назвати наступних авторів: Д. Яворницький [17, 18], О. Апанович [4], Ю. Мицик [11, 12], В. Кривошея [8], В. Смолій [7, 14], В. Станіславський [15] та інші.

Чортотлицька Січ, що існувала впродовж 1652 – травня 1709 рр. була базовою Січчю української державності. Діяльність кошових отаманів Чортотлицької Січі співпала з періодами Хмельниччини, Руїни та гетьманування І. Мазепи [4, с. 7].

Висвітлюючи стосунки Чортотлицької Січі з Московією, варто визначити чинники, які об'єктивно впливали на московсько-січові відносини. По-перше: необхідність спільної оборони від татарських набігів; по-друге: релігійний фактор, а саме спільна приналежність до православ'я на відміну від католицької Речі Посполитої та мусульманської Османської імперії.

Представники Чортотлицької Січі не були присутні на Переяславській раді 1654 р. Запорожці відмовилися присягати на вірність московському цареві. Більше того, Іван Сірко – один з найвідоміших кошових отаманів, з самого початку виступав проти союзу з Москвою, але з рештою відійшов до більш нейтральної позиції, зосередившись на спільній з Москвою боротьбі проти Кримського ханства та Туреччини.

Одним з найперших повідомлень, про дипломатичний контакт Січі з Москвою по смерті Б. Хмельницького був випадок, пов'язаний із постаттю кошового отамана Якова Барабаша. Як стверджує польський історик Пьотр Кролл, Чортотлицька Січ вирішила зіграти на хиткій провладній позиції І. Виговського, проти якого виступив полтавський полковник М. Пушкар, з метою задоволення власних інтересів

[1, р. 60]. Кошовий отаман, будучи не задоволений політикою гетьмана Івана Виговського стосовно розірвання відносин з Московією, союзу з Кримським ханством та спробою замиритися з Річчю Посполитою, а також заборону запорозцям нападати на татарські володіння, надіслав посольство до царя Олексія Михайловича. Гетьман, дізнавшись про те, намагався затримати запорозьких посланців, але коли йому це не вдалося, 26 листопада 1657 р. надіслав до Москви власне посольство на чолі з Самійлом Кочановським. Московський уряд прийняв та вислухав обидва посольства [13, с. 109-110]. Сам факт того, що цар вислухав скарги запорозців на дії І. Виговського свідчить про те, що Чортомлицька Січ виступила окремим суб'єктом зовнішньої політики.

Контакти Січі з Москвою продовжилися і після позбавлення І. Виговського гетьманства. За твердженням американського історика Бікфорда О'Браена, московський уряд надсилав на Січ гроші та подарунки з метою здобуття підтримки запорозців та нейтральності відносно інших держав [2, р. 45].

Новий виток відносин Січі з Москвою виник у зв'язку з втручанням запорозців у міжстаршинську боротьбу за владу в Лівобережній Україні 1661-1663 років. На протигагу старшинським ставленикам ніжинському полковнику Василю Золотаренку та переяславському полковнику Якимі Сомку, Запоріжжя висунуло власного кандидата на гетьманство – кошового отамана Івана Мартиновича Брюховецького [5, с. 6]. Відомо, що у 1660 р. він особисто був у Москві та зустрічався з царем [16, с. 124]. Січ, прагнучи повернути собі втрачене в остання роки гетьманування Б. Хмельницького панівне становище в Україні, встановила листування з царем, метою якого було підтримка останнього. Проте, коли І. Брюховецький, захопивши гетьманську владу, він спробував установити контроль над Запоріжжям, знаючи на власному досвіді його силу та вплив. Навесні 1664р. він почав клопотатися перед царем, щоб Москва лише за його посередництва приймала послів із Січі, скаржачись на те, що Запоріжжя самостійно контактує з московським урядом, а це дає змогу отаманові вважати свою владу рівною гетьманській. Згідно з підписаними ним Московськими статтями 1665 р. на Запоріжжя передбачалося введення російських залог, до рук воевод передавалося збирання податків, які мали спрямовуватися до московської скарбниці. Це викликало занепокоєння запорозців і кошовий отаман писав у листі до Брюховецького, що Військо Запорозьке не потребує ніяких бояр [6, с. 565-566]. Це все свідчило про те, що Січ і надалі прагла зберегти свою безпосередню незалежність і не хотіла поступатися гетьману своїми вольностями.

Влітку 1665 р. на вимогу царя з Лівобережної України прибуло численне посольство, що нараховувало більше 500 осіб на чолі з гетьманом І. Брюховецьким. У складі посольства перебував і кошовий отаман Іван Цесарський, який виступав як учасник гетьманської делегації [2, р. 98].

Ігнорування І. Брюховецьким позиції Січі стосовно управління Гетьманщиною та його промосковська орієнтація сприяли формуванню на Запоріжжі сильної опозиції. За свідченнями московського воеводи Петра Шереметева, у травні 1667 р. запорозці обрали новим кошовим отаманом Івана Рога, на чолі з яким розпочали «заводити усіякі чвари з Москвою», змусили втекти з Січі Григорія Косагова [17, с. 34]. У тому ж році запорозцями було вбито московського посла Лодижинського, який їхав через Запоріжжя до Криму разом з ханськими посланцями [10, с. 94]. Відомо,

що татари з почту Лоджинського вихвалялися спільно з московітами підкорити усе Запоріжжя. У відповідь розлучені козаки на чолі з отаманом Іваном Рогом (Жданом) втопили у річці Скарбній поблизу Січі царського посла з усіма його людьми. Ворожу позицію до Москви займав і наступний кошовий отаман Остап Васютенко на прізвисько Чемерис, який переконував стати на його бік і колишнього кошового гетьмана І. Брюховецького.

Відносини Чортомлицької Січі з царем ще більше ускладнилися після укладання Андрусівського миру в 1667 р. між Москвою та Річчю Посполитою, що розділили між собою Україну: Правобережжя відійшло Польщі, Лівобережжя – Москві, а Запоріжжя перебувало під спільним контролем обох держав. Запорожці не визнали цього миру і надалі вважали себе вільними і незалежними від сусідніх держав. Наслідком Андрусівського миру стала друга українсько-московська війна 1667-1668 рр. Один із театрів війни розгорнувся на території Слобожанської України, де Іван Сірко, будучи харківським полковником, очолив побиття московських воевод. Після поразки у війні І. Сірко повернувся на Січ [9, с. 78-79; 15, с. 528]. Відомо, що в ході військових дій на Лівобережжі, поряд з козаками гетьмана Івана Брюховецького, значних втрат московським військам було завдано запорозькими загонами. Так, у лютому 1668 р. кошовий отаман Олександр Урбанович на чолі запорозького полку звільнив Новгород-Сіверський, який обороняв московський воевода Квашнін [8, с. 157].

Як відомо, московський цар Олексій Михайлович «пробачив» запорожцям їх дії лише в 1670 р., за кошового отамана Михайла Ханенка. Посольство останнього на чолі з полковником Обідою здобуло у московській столиці невеличку дипломатичну перемогу – на Запоріжжя воно повернулося з відповідною з царською грамотою.

Не зважаючи на завершення українсько-московської війни 1668 р. і згадану грамоту, Чортомлицька Січ й переобраний кошовим отаманом І. Сірко не визнавали умов Андрусівського договору. Участь Івана Сірка у війні стала однією з причин його заслання до міста Тобольськ в Сибірі 1672 р. Лише за клопотання польського державного і військового діяча Яна Собеського, І. Сірко після декілька місячного ув'язнення повернувся на Січ.

Заслання до Сибіру стало одним з головних чинників у антимосковській позиції кошового отамана. Свідченням цього є описані Д. Яворницьким переговори запорізького коша з Москвою пов'язані з «справою царевича Семеона.» 1673 р. на Січ прибув чоловік, що назвався сином царя Олексія Михайловича Романова. З ним ще було вісім донських козаків. Семеон прибув на Січ задля політичного притулку. Він міг його отримати, оскільки на Запоріжжі діяло всіма визнане правило: «Ніколи, нікому нікому не видавати». На практиці це означало, що прибулі на Січ іноземні послы або окремі особи, до з'ясування всіх обставин перебували під захистом запорізького товариства. Семеон після приїзду ще тиждень чекав на повернення І. Сірка з походу, адже загальна козацька рада не могла ухвалити рішення у сфері зовнішньої політики без кошового отамана. Підтримка «самоназваного» царевича донським козацтвом та можливість визнання його запорожцями дійсним сином Олексія Михайловича, створювало небезпеку розгортання нового масштабного московського повстання на Україні. З метою швидкого залагодження ситуації і розуміючи злість І. Сірка, царський уряд відправив посольство на Січ. Однак через мор викликаний епідемією,

царські посланці прибули лише 9 березня 1674 р. За давньою козацькою традицією іноземне посольство було зустрінете кошовим отаманом Іваном Сірком і всім товариством ще за межами Січі. Посланцям було запропоновано поселитися у грецькому помешканні на річці Чортомлик. А осавулу Черняченку разом з проповідниками веліли зайти до міста і розташуватися по куренях, хто де забажає. 10 березня кошовий отаман Іван Сірко закликав до свого куреня суддю, писаря, курінних отаманів, знатних козаків-радників, а разом з ними і московських послів Чадуєва та Щоголева. На зібранні було оголошено, що того дня козацької ради не буде і тому царської грамоти козаки прийняти не можуть, оскільки напередодні з важливими листами на Січ прибуло татарське посольство. Татарські листи потребували перекладу толмачами. Саме тому, І. Сірко оголосив московітам, що їхнє питання буде розглянуте загальною козацькою радою разом з уже перекладеними татарськими листами [17, с. 56]. Можна припустити, що затримка прийому московського посольства була навмисна організована січовим товариством, з метою продемонструвати Москві незалежність власної зовнішньої політики.

Коли згадана вище рада відбулася, І. Сірко відмовився показати Семеона послам. Останні вимагали видати їм самозванця для страти. Натомість січове товариство погрожуvalo «їх або втопити, або руки і ноги пообрубувати» [17, с. 59]. Так і не отримавши царевича царські послы змушені були залишити Січ та передати листи кошового царю. У відповідь на листи І. Сірка цар надіслав до Січі грамоту з наказом вислати до Москви самозванця та докором за недотримання кошовим присяги вірного підданства, даної ним у 1673 р. після повернення із Сибіру. З метою тиску на запорожців Олексій Михайлович затримав у столиці запорізьких посланців, що привезли листа, а також наказує «притримати чайки, гармати, сукна й гроші для запорожців до прибуття самозванця». Відчуваючи нестачу коштів та гармат у війську, І. Сірко погодився видати московітам Семеона [17, с. 72].

На думку дослідника історії козацтва Д. Яворницького, І. Сірко навмисне зіграв роль людини, яка вірила в істинність царського походження Лжесемеона. Така роль була корисна йому для того щоб тримати Москву у своїх руках і тим самим зберігати політичну незалежність Запоріжжя. Можливо, давалася в знаки і своєрідна помста за висилку до Сибіру. В підтвердження цього Д. Яворницький наводить наступні дані – «на підпитку Сірко обмовився, що він не забуде цього до кінця свого життя» [17, с. 73].

Врешті решт, Москва і цього разу пробачила свавільну поведінку запорожців, як пробачила попередньо вбивство московського посла Лодиженського та участь запоріжців в українсько-московській війні 1667-1668 рр. Дана позиція царського уряду була викликана постійною загрозою московським інтересам з боку Кримського ханства, а Чортомлицька Січ й надалі залишалася важливою силою здатною зупинити турецько-татарську експансію.

Частий обмін посольствами між Січчю та Москвою викликав занепокоєння та роздратування у лівобережного гетьмана Івана Самойловича, адже дані зносни відбувалися незалежно від Батурина. Зовнішньополітична активність кошового співтовариства в московському векторі йшла в розріз з намаганням І. Самойловича об'єднати під своєю булавою Січ, Слобожанщину та два береги Дніпра. Гетьман прагнув заборонити Січі здійснення самостійної зовнішньої політики, розмістив залого

в Кодаку, намагався контролювати перевози в Келеберді й Переволочній, втручався в справу обрання кошових отаманів. У 1678 р. І. Самойлович у листі до царя Федора Олексійовича висловлював занепокоєння частими зносінами Москви з Січчю, що запорожці можуть переоцінити своє значення в суспільно-політичному житті, гадаючи, «що без них ніяка важлива справа не вирішиться» [3, с. 505 – 509]. За свідченням В. Станіславського, поряд з тим, І. Самойлович виступив проти надіслання на Січ прапора з Москви, бо це могло призвести до концентрації на Запоріжжі значних військових сил [6, с. 571].

Цікавою сторінкою у зовнішньополітичних відносинах Січі з Москвою є так званий «нездійснений проект» І. Сірка 1680 р. [11, с. 67-69]. Мотивами даного походу могли виступати особиста образа кошового за заслання до Сибіру та ув'язнення його родини поєднані з прагненням запорожців до легкої наживи шляхом грабунку. На думку сучасного історика Ю. Мищика, це був план спільного походу запорожців, польських і татарських військових загонів на Москву. Проводячи власну незалежну зовнішню і внутрішню політику, Запорізький Кіш намагався перешкодити втручанню І. Самойловича та Москви у справи Січі. Кошовий отаман, який на той час перебував у досить похилому віці, проводив відповідні інтенсивні переговори, що були відомі, навіть, московським резидентам. Водночас, І. Сірко погрожував московському уряду прийняти Військом Запорозьким протекторат османського султана, якщо царський уряд не усуне з гетьманства Івана Самойловича. Проте, більшість запорізької старшини, що отримували часті подарунки з Москви, не підтримували плани І. Сірка. Підготовка походу затягувалася. Смерть кошового отамана 1 серпня 1680 р. завадила здійснити задумане [11, с. 69].

Отже, московський вектор зовнішньої політики Чортотлицької Січі полягав у налагодженні дружніх відносин з Москвою з метою спільній протидії загарбницьким інтересам Криму, Османської імперії та Речі Посполитої та, водночас, збереженню своїх прав та вольностей перед зазіханням московського уряду. Зовнішньополітичні відносини Січі з Московською державою впродовж 1652-1686 рр. можна умовно розділити на декілька етапів: від тісної співпраці з московським урядом отаманів Якова Барабаша та Івана Брюховецького до яскравих дипломатичних конфліктів, участі запорожців Олександра Урбановича в українсько-московській війні 1667-1668 рр. та заслання Івана Сірка до Сибіру. Загалом, цілі Запорізького Коша у відносинах з Москвою можна вважати досягнутими, оскільки Січ продовжувала залишатися незалежною, а московський уряд розраховував на Кіш як гарант захисту його південних кордонів.

Література

1. Kroll P. The military cooperation between the Commonwealth, Zaporizhian Cossacks and Crimean Tatars in the period of the Hadjach union and the battle of Konotop / Giovanna Brogi Bercoff, Oleg Rummyantsev // *The Battle of Konotop 1659. Exploring alternatives in East European history.* – Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere Facoltà di Studi Umanistici Università degli Studi di Milano, Ledizioni, 2012. – P. 59-83.
2. O'Brien B. *Muscovy and the Ukraine: from the Pereiaslav Agreement to the Truce of Andrusovo, 1654–1667.* – Los Angeles : University of California press Berkeley and Los Angeles, 1963. – 140 p.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – Том XIII (1677-1678 гг.). – Спб., 1885. – 766 с.

4. Апанович О.М. Чортотлицька Запорозька Січ. – К.: Українське козацтво, 1998. – 80 с.
5. Железко Р.А. Ніжинський козацький полк і Чорна рада 1663 р. // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія «Ніжинознавчі студії», №10) / Посохов С.І. (гол. ред.), Коваленко О.Б. (заст. гол. ред.), Титова О.М. (заст. гол. ред.), Бойко О.Д., Верба І.В., Верменич Я.В. [та ін.]; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK. Вип. 15 (18). – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2013. – С. 5-13.
6. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Т. 1. – 800 с.
7. Козацькі січі (нариси з історії українського козацтва XIV-XIX ст.) / В. Смолій (відповідальний редактор). – К.: Запоріжжя, 1998. – 252 с.
8. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – К.: Вид. дім «Стилос», 2004. – 391 с.
9. Крип'якевич І.П. Коротка історія України. – Дніпропетровськ: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – 104 с.
10. Літопис Самовидця / Джерела з історії України. Під ред. Я. Дзири – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
11. Маслійчук В., Мицик Ю. Кошовий отаман Іван Сірко. – К., 2007. – 76 с.
12. Мицик Ю. А., Власов В. С. Історія України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Посіб. для вступників до вищ. навч. закл. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – Ч. I. – 208 с.
13. Реєнт О., Коляда І. Усі гетьмани України. – Харків: Фоліо, 2007. – 415 с.
14. Смолій В.А. Гуржій О.І. Як і коли почала формуватися українська нація. – К.: Наук. думка, 1991. – 112 с.
15. Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г. Турченко; Відпов. ред. С.Р. Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 672 с.
16. Уривалкін О. Загадки історії. Лівобережна Україна та Ніжинський полк з сер. XVII до кін. XVIII ст. – К.: ТОВ Наука-сервіс, 2001. – 276 с.
17. Яворницький Д.І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 190 с.
18. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. У 3 томах. Т. 2 / Пер. з рос. І.І. Сварника. – Львів: Світ, 1991. – 392.

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ТРУДОВОЙ ДИСЦИПЛИНЫ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ СРЕДНЕВОЛЖСКОГО КРАЯ В ГОДЫ ПЕРВЫХ ПЯТИЛЕТОК

Ключевые слова/Keywords: трудовая дисциплина / labor discipline, общественное движение/ social movement, метод нажима / forcing method, развитие производства/ industrialization.

Для решения сложнейших задач, вставших перед страной в годы первых пятилеток, необходимо было, в первую очередь, заняться вопросами организации труда, поскольку это влияло на решение проблем роста производительности труда и снижения себестоимости продукции. Главными направлениями такой работы были: всемерное укрепление трудовой дисциплины, ликвидация текучести кадров, уравниловки и обезлички в труде и в оплате, внедрение хозрасчёта, борьба с браком, лучшее использование внутризаводских ресурсов путём повышения уровня рационализаторской и изобретательской работы.

Следует отметить, что особенно остро стоял вопрос о трудовой дисциплине не в последнюю очередь потому, что индустриализация страны сопровождалась большим пополнением рабочего класса выходцами из деревни. По данным, приведённым в отчётном докладе парткома завода им. Масленникова в феврале 1930 года, рабочие с 13-летним производственным стажем составляли 3% от общего количества, с 8-летним – 25%, с 4-летним – 18% [1]. Основная масса рабочих (54-55%) работали на заводе три-четыре месяца [2]. Новое пополнение внесло в рабочую среду мелкособственнические настроения и привычки. Надо было дать вновь принятым рабочим квалификацию, воспитать новое отношение к труду, наладить трудовую дисциплину.

Об остроте проблемы с трудовой дисциплине свидетельствует, что эта проблема стала предметом обсуждения в ЦК ВКП (б), который обратился с письмом от 21 февраля 1929 года к коммунистам, комсомольцам и сознательным рабочим с призывом возглавить борьбу за укрепление трудовой дисциплины. В письме говорилось, что работа партийных организаций будет оцениваться именно по состоянию трудовой дисциплины, количеству прогулов, росту производительности труда. Государство стремилось материально заинтересовать рабочих, повысить общественную активность в борьбе с нарушениями трудовой дисциплины, но, вместе с тем, стало всё чаще использовать и методы принуждения. В данной статье автор ставит своей целью напомнить именно методы активизации рабочего класса в борьбе с нарушениями трудовой дисциплины.

На предприятиях Средневолжского края эта проблема обсуждалась на партийных и профсоюзных собраниях, на производственных совещаниях [3]. Анализируя причины падения трудовой дисциплины, предприятия края пришли к выводу,

что проблема трудовой дисциплины взаимосвязана с недостатками в организации труда, изношенностью оборудования, несовершенством учёта и контроля за выполнением производственных заданий, а также продовольственными затруднениями и жилищно-бытовыми трудностями.

Коллективам предприятий пришлось приложить немало усилий, чтобы преодолеть отставание и разгильдяйство. Так, в прокатной мастерской завода им. Масленникова были созданы ударные группы из коммунистов, комсомольцев и передовых рабочих для поднятия трудовой дисциплины.

В результате перечисленных мер на предприятиях края положение несколько улучшилось. Уже через несколько месяцев на предприятиях края произошло значительное сокращение пьянства, прогулов, уменьшение брака [4]. На Пензенском велосипедном заводе прогулы в 1927-1929 хозяйственном году составляли 0,76%, в марте 1929 они снизились до 0,54%, а в апреле – до 0,46%. Соответственно возросла и производительность труда: так, в третьей мастерской выход материала «А» за март месяц составлял 132%, а в апреле – 140%, продукция «Б» соответственно 145,6% и 155% [5].

Однако, до решения проблемы было далеко, поэтому на предприятиях края активизировали поиск причин нежелательных явлений. В 1930 году при анализе причин низкой трудовой дисциплины в отделе главного механика завода им. Масленникова, где до 50% сотрудников имели дисциплинарные взыскания, выяснилось, что это вызвано отсутствием точной программы работы отдела, нехваткой материала и инструментов. В связи с этим, под контроль была взята работа заведующего коммерческим отделом. В отделе усилили роль стенной газеты в борьбе с прогулами, организовали «Витрины прогульщиков», наладили работу товарищеских судов [6]. В духе того времени в феврале 1931 года на заводе был объявлен месячник борьбы за качество, основной задачей которого было «всемерное уменьшение брака, максимальное улучшение качества выпускаемой продукции и уплотнение рабочего дня».

Такой же месячник был проведён в феврале 1931 года на спичечной фабрике «Власть труда». В результате проведённой работы на фабрике сократилась текучесть рабочей силы со 145 до 18 человек, прогулы снизились на 3,99%, брак сократился на 10,2%, суточная выработка спичек увеличилась на 150%. За успехи в повышении качества продукции 20 рабочих фабрики были премированы на сумму 292 рубля 95 коп [7].

На ряде предприятий г. Самары, в том числе на заводе им. Масленникова, для решения вышесказанных проблем были организованы ударные бригады по борьбе с прогулами и для поднятия производительности труда. Кроме того, были созданы тройки и пятёрки по уходу за станками и машинами. По городу были объявлены конкурсы на лучшее рабочее предложение по решительной борьбе с прогулами, недопущению брака. На Средневолжском станкостроительном заводе созывались специальные совещания прогульщиков, организовывались налёты «лёгкой кавалерии» (отряды комсомольцев по борьбе с браком, простоями, нарушениями трудовой дисциплины) на пьяниц, симулянтов и волынщиков. На предприятиях города (депо, завод им. Масленникова) стали вывешивать «чёрные доски» с занесением туда лодырей и прогульщиков, организовывались «музеи брака» [8].

Одним из эффективных методов работы борьбы с нарушителями трудовой дисциплины, например, на Средневолжском станкозаводе в 1931 году явилась так называемая «чёрная касса» для выдачи зарплаты прогульщикам. Моральная тяжесть

этого наказания была столь велика, что из двадцати человек, получавших зарплату в «чёрной кассе» почти все вскоре написали заявления-обязательства с обещанием исправиться [9].

Большой урон производству наносила непроизводительная трата рабочего времени. Опоздания на работу, перекуры, вызовы в различные инстанции во время работы съедали до 40% рабочего времени [10]. На Средневолжском станкозаводе простои в 1927/1928 хозяйственном году составили 1352 часа, в декабре – 1030 часа, в январе 3774 часа. Основные причины столь печальных результатов – прогулы, неувязки во взаимодействиях цехов. Надо отметить, что такие явления были характерны не только для Поволжья, но и для всей страны, что вызвало необходимость на государственном уровне начать борьбу за укрепление трудовой дисциплины. Согласно государственным директивам рекомендовалось прогульщиков увольнять с работы, лишать жилья, продовольственных карточек, введение своеобразных гаупвахт на предприятиях, введение паспортной системы, трудовых книжек и т.д [11]. На предприятиях края стали применять метод фотографирования рабочего дня, когда в течение всего рабочего дня наблюдались и учитывались все операции рабочего.

Большое значение в решении организации работы на предприятиях имели производственные совещания. Конечно, в их работе в начале было немало формализма, неконкретности, но со временем они стали способствовать подъёму трудовой и общественной активности трудовых коллективов. Стали проводиться производственные совещания и по профессиям. На заводе им. Володарского за 1936 год было проведено 56 производственных совещаний по профессиям с охватом 1420 человек [12]. На них рассматривались вопросы заключения коллективных договоров, хозрасчётных договоров, выдвигались встречные планы, обсуждались вопросы трудовой дисциплины и т.д.

Кроме производственных совещаний хорошо зарекомендовали себя временные контрольные комиссии (ВКК) и рейдовые комсомольские бригады (отряды «лёгкой кавалерии»). Работа ВКК проводилась с привлечением широких масс рабочих через созыв производственных совещаний.

Конечно, в работе общественных организаций и трудовых коллективов и в те годы было много формализма, бюрократизма, очковтирательства, погони за результатом, но всё это перекрывалось надеждой и стремлением людей к светлому будущему.

Сейчас нам, живущим в XXI веке, такие методы работы кажутся примитивными, если не смешными, но на волне энтузиазма они способствовали решению проблем. В целом валовая продукция Куйбышевского края только за годы второй пятилетки увеличилась в 12,4 раза. Изменилась структура промышленности края, основу которой составило производство средств производства. Вновь построенные и полностью реконструированные в годы первых пятилеток предприятия давали свыше 80% всей промышленной продукции. Край из аграрного превратился в индустриально-аграрный.

Литература

1. Государственное учреждение Самарской области «Самарский областной государственный архив социально-политической истории», далее СОГАСПИ, Ф.2066, оп.1, д.44, л.67; Ф. 1303, оп.1, д.65, л.29.

2. Государственное учреждение Пензенской области «Пензенский областной государственный архив социально-политической истории», далее ПОГАСПИ, Ф.429, оп.1, д.98, л.2.
3. ПОГАСПИ, Ф. 1231, оп.1, д.4, л.46; СОГАСПИ, Ф. 581, оп.1, д.44, л.15
4. История индустриализации Среднего Поволжья (1929-1941 гг.). Сборник документов. – Куйбышев, 1975. – С.111.
5. ПОГАСПИ, 655, оп.4, д.23, л.45. На стекольном заводе им. Розы Люксембург прогулы рабочих в 1929 году уменьшились по сравнению с 1928 годом на 11%. (ПОГАСПИ, Ф.1231, оп.1, д.1, л.13).
6. СОГАСПИ, Ф.2066, оп.1, д.45, л.13; на фабрике «Красный Октябрь» по решению товарищеского суда в 1933 году за нарушения дисциплины четыре человека были уволены с работы (ПОГИСПО, Ф.1303, оп.1, д.63, л.46.)
7. ПОГАСПИ, Ф. 2066, оп.1, д.73, л.2,6,7.
8. СОГАСПИ, Ф. 714, оп.1, д.30, л.3.
9. СОГАСПИ, Ф. 714, оп.1, д.146, л.16.
10. СОГАСПИ, Ф. 2066, оп.1, д.35, л.97.
11. Волжская коммуна, 1933, 19 января.
12. ГАРФ, Ф. 7676. оп.1, д. 644а, л.5.

Ерохин А. А.

студент 2 курса

Лесосибирского пединститута

науч. рук. Фирер Н.Д.,

к. филос. н., доцент

ОБ УЧАСТИИ ЕНИСЕЙСКИХ КАЗАКОВ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

(К 100-летию Первой мировой войны)

В статье рассматриваются некоторые аспекты деятельности енисейских казаков как особого военно-служилого сословия в истории Восточной Сибири и первой мировой войне.

Ключевые слова / Keywords: служилые люди / service people, енисейские казаки / the Yenisei Cossacks, Первая мировая война / of the First world war, Красноярская казачья сотня / Krasnoyarsk Cossack squadron, Уссурийский полк / Ussuri regiment.

Особенностью Восточной Сибири XVII века было то, что в качестве основателей всех городов и острогов выступали служилые люди. Именно они составляли подавляющее большинство среди горожан, уступив первенство посадскому населению только к концу столетия. В XVII веке в Сибири служилыми людьми называли все категории военно-служилого населения, самыми многочисленными из которых являлись казаки и стрельцы. Сибирские казаки, в отличие от донских и волжских, были служилыми.

Енисейские казаки, как и любая другая категория населения Сибири, выполняли определенные функции в структуре позднефеодального государства, каким была Россия XVII века. Изменение роли Енисейска в жизни Сибири накладывало отпечаток и на функции служилых людей. Разумеется, основной обязанностью казаков была военная служба. Но их деятельность не ограничивались только этим.

Сибирские служилые люди представляли собой универсальную категорию населения, обладающую очень широкими возможностями, которые активно использовала воеводская администрация. Как вооруженная сила Русского государства енисейские казаки совершали походы в «новые земли», приводя их население «под высокую государеву руку» и собирая с него «государев ясак». В случае сопротивления сибирских «инородцев» казаки предпринимали карательные походы для «замирения» восставших.

Казаки обладали универсальными навыками ведения боя. Они умело действовали зимой на нартах и лыжах, летом – на судах, используя, в зависимости от обстоятельств, весла и шест. Они хорошо владели и луком, и «огненным боем», и холодным оружием. Успешно действовали при наступлении, с использованием разведки, в обороне [1,с.75].

По данным Енисейского энциклопедического словаря, в первой четверти XIX века центральная власть стала соглашаться с мнением всех сибирских губерний, что казаков следует обязательно сохранить. По казачьей реформе 1823 года сибирского генерал-губернатора М.М. Сперанского в Енисейской губернии оставили 600 ка-

заков. Их объединили в общий Енисейский казачий полк, ликвидировав прежние казачьи войска по уездам. Ряды Енисейского казачества пополняли только за счет естественного прироста. Казачья молодежь обучалась в особом училище, открытом при губернаторе А.П. Степанове [2, с. 245].

С 1871 года в мирное время енисейцы имели на службе Красноярскую казачью сотню, в военное – Красноярский казачий дивизион и три станичные дружины. Последние обычно направлялись в Усинский пограничный округ (1900, 1904, 1914 гг.). Во время Первой мировой войны, отмобилизованный Красноярский казачий дивизион был передан в распоряжение МВД и нес полицейские функции в губернии. В то же время в годы Первой мировой войны процент призванных на воинскую службу у енисейских казаков выглядит на фоне остальных казачьих войск России достаточно высоким. Так, при общем для всех казачьих войск проценте призванных на службу относительно общей численности казаков в 7,2 %, процент енисейских казаков, призванных на службу, составлял 6 %, в то время как, например, в Забайкальском казачьем войске только 5,5 % [3, с.67]. Тем не менее первоначально на фронт енисейских казаков не отправляли и даже препятствовали их добровольному уходу в воюющие части [там же, с.68]. Однако, по некоторым сведениям, около 70 енисейских казаков воевали на разных фронтах Первой мировой войны, отправившись туда самостоятельно. Только в начале 1915 года на фронт было отправлено 110 енисейских казаков-добровольцев, которые вошли в состав 4-й и 5-й сотен Уссурийского казачьего полка [там же, с.69]. После Февральской революции енисейские казаки, служившие в Уссурийском казачьем полку, дислоцировавшемся в это время близ Кишинёва в местечке Волуй-Воды, были выделены в особую сотню. Енисейская казачья сотня, считавшаяся особо надёжной и не поддерживавшей революционных настроений, образовала конвой генерала П. Н. Краснова, командира 3-го Конного корпуса, в состав которого входил в это время Уссурийский полк.

В 1915 году был сформирован и отправлен на Турецкий фронт сводный Енисейский казачий полк. Кроме того, казачье население Енисейской губернии сформировало три казачьи дружины и выставило на фронт несколько маршевых казачьих команд. Всего же за годы Первой мировой войны, по различным свидетельствам, енисейские казаки выставили три казачьих полка и две батареи.

Роль казачества в истории Сибири велика. Легкие на подъем, неприхотливые в быту, хорошие кавалеристы и стрелки, прекрасные следопыты, великолепно ориентировавшиеся на местности, казаки представляли собой отличную пограничную стражу и боевую силу. Эти умения и навыки, помноженные на традиции казачьего коллективизма и взаимопомощи, должны быть востребованы сегодня.

Литература

1. Бродников А. Енисейский острог. Енисейск в XVII веке. Очерки из истории города и уезда. – Красноярск: Енисейский благовест, 1994.
2. Енисейский энциклопедический словарь. – Красноярск: КОО Ассоциация «Русская энциклопедия», 1998.
3. Тарасов М. Г. Енисейское казачество в годы революции и гражданской войны. 1917-1922. – «Флинта-наука», 2011.

Біловус Л.І.

(кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільський національний економічний університет)

ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОДИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США

Стаття присвячена питанню огляду в україномовній діаспорній періодиці США проблем шевченкознавства. Акцентується на суто інформативній ролі преси з приводу даної проблеми, об'єктивності подання матеріалу та врахування різновекторності поглядів на творчу особистість Т. Шевченка.

Ключові слова / Key words: Т. Шевченко, шевченкознавство, періодика діаспори, інформація, стаття, творча особистість / T. Shevchenko, Shevchenko's studies, Diaspora's periodicals, information, article, creative personality.

*«Шевченко – це те тільки те,
що вивчають, а й те, чим живуть,
у чому черпають сили і надії»*

Іван Дзюба

Напевне, немає в Україні постаті відомішої, і водночас загадковішої, міфотворчої, ніж Тарас Шевченко. Сьогодні дослідження літературної та художньої спадщини цього митця перевершують можливості їх опрацювання. Кожен фахівець, який працює у сфері гуманітаристики, хоча б раз у своєму професійному житті звертався до постаті цього великого й одіозного українця.

Нам хотілося б звернутися до розвідок та матеріалів, що зроблені далеко від матірньої України, зокрема у США, а ще конкретніше: висвітлення їх в американській україномовній діаспорній пресі.

Серед науковців, котрі зверталися до наукової рецепції Т. Шевченка в діаспорі, можемо назвати І. Братуся, С. Волиця, Г. Грабовича, Д. Горбачова, О. Кулешова, Б. Рубчака, Ю. Шевельова та ін.

На жаль, сьогодні ще не зроблена спроба узагальнити всі шевченкознавчі дослідження нашої діаспори у США, а тому привернення уваги до них робить актуальною нашу статтю. Однак обумовимо одразу: обсяг останньої та широта охоплення матеріалу аж ніяк не сприяє всебічному освітленню. Тому порушена тема тільки ставиться, ми ж спробуємо окреслити її грані.

При першому з знайомстві із досвідом вчених-шевченкознавців та дописувачів періодики з діаспори пересвідчуємось, що вони переважно одностайні в оцінці Кобзаря. Як узагальнення цієї думки можемо навести слова професора Миколи Глобенка, сказані ще у другій половині минулого століття, які, однак, конденсують зміст усіх шевченкознавчих розвідок, зроблених колись і тепер: «Так, Шевченко – той, коли зайнялося й запалало, Пророк, Геній, Поет Нації, тобто народу, що саме в його творчості усвідомив себе, своє місце і свою мету. І до творчості його ми підходимо як до священної для кожного українця книги. І дні його народження і смерті – це великі дні для нас» [2, с. 270].

До речі, сама постать Т. Шевченка відіграла значну роль у формуванні, збереженні і розвиткові української спільноти на американській землі. Зокрема, перше число «Свободи» (від 15 вересня 1893 р.) на першій сторінці, під заголовком газети, містило Шевченкове: «Учіться, брати мої, думайте, читайте і чужому научайтесь, свого не цурайтесь!», – а ще нижче – «В своїй хаті своя правда і сила, і воля!». Цей шевченковий синтез свого і чужого ніби став дороговказом для американських українців. Ще через півроку засновано першу в США крайову українську організацію Український Руський (сьогодні – Народний) Союз, а опис цієї події знову ж супроводжує цитата Кобзаря: «І, о диво, трупи встали і очі розкрили! І брат з братом обнялися і проговорили – слово тихої любови!». Відтоді Шевченкові ідеї допомагали надавати змісту діяльності української спільноти в Америці.

Характерно, що саме представники української діаспори вперше зробили спробу системно проаналізувати творчість Т.Г. Шевченка (П. Зайцев, Василь Барка, Л. Білецький, Юрій Шевельов, М. Шлемкевич тощо), нещадно критикуючи усіх, хто вдавався до спроб фальсифікації творчості нашого поета, як-от: пропагування атеїзму у «Кобзарі», стосунки поета з російськими літературними діячами, вплив лише зовнішніх чинників на творчість Шевченка та повне заперечення національного підґрунтя і т. ін.

Однак на сучасному розвиткові суспільства та мистецтва усе частіше на шпальтах діаспорної україномовної періодики можемо побачити інтерв'ю, матеріали досліджень, що презентують думку нової генерації науковців, які не схильні канонізувати Т. Шевченка, а репрезентують останнього як людину (хоч і надзвичайно талановиту), котра мала свої вади, а не все, написане і намальоване було вдалим.

Цікавим та пізнавальним з точки зору шевченкознавства видається інтерв'ю з мистецтвознавцем та культурологом, професором Дмитром Горбачовим. Науковець зробив чимало сміливих заяв, що стосуються творчої особистості Т. Шевченка. Зокрема, поділився своїм відкриттям щодо футуристичних особливостей творчості поета: «Як багато у Шевченка спільного з Бурлюком, Маяковським, Паблом Нерудю. І ні в кого з поетів ХІХ століття, крім, можливо, Бодлера та Рембо, я не бачив таких ознак, що випереджають свій час, – тільки у Шевченка. [...] У деяких творах Шевченко вдається до дадаїзму. ...У ХІХ ст. цим майже ніхто не займався. А Шевченко

у своїх творах цитує: в «Єретику» папську буллу, у вірші «Холодний яр» – науковий трактат історика А. Скальковського, з яким він не погоджується» [6]. Д. Горбачов погоджується із думкою О. Забужко (висловлену в книзі «Шевченків міф України») з приводу освіченості та блискучої ерудиції українського митця, наводячи як приклад повість «Художник», написану на засланні, без доступу до енциклопедій чи спеціалізованих видань, але рясніуючи подробицями й глибоким аналізом творчості десятків європейських художників. Узагалі, для Т. Шевченка культура загалом і релігія була своєрідним психологічним порятунком для нього самого. Саме естетичне начало, на його думку, могло спрямувати людство на шлях кращого майбутнього. Однак така світоглядна платформа Т. Шевченка стала каменем зіткнення у його стосунках з народниками. Д. Горбачов, услід за футуристами, вважає, що саме народники зробили із Т. Шевченка «плаксивого стариганя». Але «по-перше, це не плаксивість – це плачі, рівня пророка Єремії, а по-друге, він бум митцем далеко не тільки трагічного світосприйняття...» [6]. Науковець наводить чимало прикладів, котрі презентують Кобзаря як блискуче іронічну людину, з прекрасним почуттям гумору. Також професор Д. Горбачов не міг оминати у своєму дискурсі й російськомовності Т. Шевченка, того факту, про який зазвичай уникають говорити українські дослідники. Так, наш талановитий земляк розмовляв російською мовою, його прозові твори написані поросійськи, але тут немає нічого дивного, адже митець інтелектуально формувався у російськомовному культурному середовищі і це жодною мірою не применшує його ролі як українського генія. Дослідник зазначає: незважаючи на тодішню ментальну близькість українців і росіян, Т. Шевченко прекрасно розумів, що Україна – не Росія, а тому сьогодні просто «не помічати» його російськомовної прозової спадщини – означає збіднити не тільки українську, а й світову культуру.

На нашу думку, саме у такій обмеженій, успадкованій ще з радянських часів рецепції творчої особистості Кобзаря Д. Горбачов убачає сучасне, часто примітивне трактування творчості Т. Шевченка. Адже таке стереотипне сприйняття останнього як людини, яка «любила народ і ненавиділа панів» – надзвичайно однобічне (він мав слугу, після присвоєння звання академіка гравюри автоматично ставав дворянином). У цьому контексті, мабуть, більш промовистими стануть самі слова Т. Шевченка, що їх цитує Д. Горбачов на підтвердження своїх слів: «Якщо по правді вам сказати, то дуже вже мені й самому набридли тії мужики, та паничі, та покритки, – хотілося б зогнати оскому на коронованих главах...» [6]. Тобто, український митець сприймав реальність дуже широко, абсолютно не зациклюючись на багатьох речах, що відігравали важливу роль у його становленні і формуванні. Науковець вважає, що якби упродовж кількох поколінь образ Т. Шевченка не ідеалізували, то ми б не мали стільки бруду, що виливається сьогодні на голову славетного українця. За словами Є. Сверстюка, у багатьох працях «Шевченко й матеріаліст, і атеїст, учень російських революціонерів-демократів, борець проти українських націоналістів тощо» [9]. Д. Горбачов акцентує на тому, що ми мусимо усвідомити передусім, що Т. Шевченко – жива людина, хоча й неймовірно талановита. Тому про все у його творчості говорити «Геніально!» – значить компрометувати Т. Шевченка як митця, бо не всі його роботи однаково сильні з художнього погляду, а особливо це стосується картин. Однак на питання інтерв'юера: чому Україна майже не змінила свого ставлення до постаті Т. Шевченка сьогодні? – Д. Горбачов вбачає відповідь у певному побуюванні

шевченкознавців уводити Шевченка у контекст світової культури. І аргументовано заперечує такі побоювання щодо «потьмяніння шевченкової слави»: «Шевченко легко витримує таке «випробування світовим масштабом» – і як поет, і як прозаїк. Навіть більше: світове тло для нього вигідне, бо на ньому Шевченко стає особливо виразним – як поет, як майстер так званої інвективи, тобто оскарженні і плачів. Тут він іде від Біблії, від Псалмів Давидових, і тут із ним ніхто не може зрівнятися. І в цьому дуже виразно проявляється його пророчий дар» [6].

Загалом, проблема, як видно з публікацій, – у вихованні читача. «Шевченко – свій поет для морально здорових і релігійно вироблених, обізнаних з абеткою християнської культури. І чужий для пласких людей ринку і побутово-ужиткових вартостей» [9]. І хоча за останні десятиліття з'явилися справді вартісні праці у галузі шевченкознавства, вони не в змозі переважити фальсифікації, що нагромаджувалися на книжкових полицях і в головах людей впродовж сімдесяти років. Тому й вирішення цього питання дослідники вбачають, передусім, у формуванні грамотного читача, і це стосується рецепції не тільки творів Кобзаря. Певним чином розв'язанню цього вузла сприяють інформаційні матеріали, що їх ми знаходимо у періодиці української діаспори. Без зайвого апломбу та ажіотажу, спокійно, як і належить документу, тижневики та часописи фіксують події (як в Україні, так і діаспорі), що мають відношення до творчої особистості Т. Шевченка. Наприклад, під промовистим заголовком «У Львові вийде безцензурний Кобзар» інформується про видання «Кобзаря» без цензури із усіма ілюстраціями, що їх ще у 1960-х роках підготувала український графік Софія Караффа-Корбут [11]. Або повідомлення про те, що завдяки фонду М. Томенка «Рідна країна» та інших доброчинців вийшло перевидання книги Михайла Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка». Особлива значимість цього факту полягає у тому, що це одна з перших біографій Кобзаря, що останній раз видавалася 1882 р., написана його сучасником, і хоча не передає повною мірою всі етапи діяльності митця, проте стала основою для інших біографів Т. Шевченка [1].

Важливими документальними свідченнями того, що Т. Шевченко – свій у середовищі української громади США, що його творчість добре знають та цікавляться нею, є чимала кількість друкованого матеріалу в діаспорній пресі, подана пересічними громадянами, тобто людьми, які не займаються фахово проблемами шевченкознавства.

Наприклад, активним дописувачем діаспорної періодики є адміністратор Українського національного музею в Чикаго Марія Климчак, яка періодично подає замітки щодо виставок, присвячених Т. Шевченку. Однак її матеріали сприймаються не просто як звіт відповідальної особи, а людини, котра щиро вірить у важливість й актуальність своєї роботи. Замітки М. Климчак поширені ілюстраціями з детальними коментарями. Зокрема, кілька років тому Український національний музей у день народження поета відкрив нову експозицію, експонатами якої стали рідкісні видання Шевченкових «Кобзарів». Матеріали, подані до друку в діаспорних часописах, подають інформацію, що ці видання були подаровані книгозбірні музею упродовж його діяльності (понад 60 років) різними видавцями і добродіями, колекціонерами та гостями з України. Тут, зокрема, як зазначає М. Климчак, є «Кобзар», виданий товариством ім. Т. Шевченка у Львові в 1893 р., перший том творів Т. Шевченка, виданий «Прогресіою» (Львів, 1912), народне видання «Кобзаря» з поясненнями і примітками

д-ра Василя Сімовича, видане в Катеринославі (1921) тощо. Загалом географія видань досить широка: Вецляр, Київ, Прага, Регенсбург, Буенос-Айрес, Нью-Йорк та інші. Необхідність покинути межі батьківщини та сприятливі умови на чужині утворили підґрунтя для заснування українських діаспорних видавництв, хоча багато з них сьогодні вже не діють. Однак та важлива праця, зроблена ними у свій час для збереження творчої спадщини Т. Шевченка, це справжній подвиг [5].

До речі, перший архівар Українського національного музею Олекса Ганкевич ініціював створення спеціального відділу, де зосереджувалися матеріали про Кобзаря. Книжки намагалися збирати щонайменше по три примірники з перспективою передати їх студентським та просвітницьким організаціям в Україні, коли остання змінить свій статус (стане суверенною). Сьогодні українська громада Чикаго може пишатися бібліотекою музею. Дописувач розглядає «Кобзар» як подію величезного значення не тільки історії української літератури, а й в свідомості українського народу. Також М. Климчак у своїй розвідці торкається й історії видання спадщини Кобзаря в США, зокрема 14-томника у видавництві М. Денисюка, а також розкриває долю найбільшого діаспорного дослідника Т. Шевченка Василя Доманицького, який першим достовірно хронологізував поетичну спадщину і за редакцією якого повністю надруковано «Заповіт» [5]. Загалом, надрукований матеріал підводить до висновку, що кожен «Кобзар», котрий зберігається в Українському національному музеї в Чикаго, має свій окремий наратив про своїх видавців, невідомих читачів, які вирушаючи з батьківщини в далеку Америку разом із сімейною Біблією брали й Шевченків «Кобзар».

Вже від початку ХХ ст. щороку у діаспорних громадах впродовж березня відбуваються дні вшанування пам'яті Т. Шевченка. Такі імпрези зазвичай проходять на досить високому культурному та мистецькому рівні, широко висвітлюються у періодичних виданнях, і брати участь у них вважають своїм моральним обов'язком навіть не дуже активні члени громади. Святкування, як довідуємось з періодики, найчастіше організовують Школи українознавства, Українські Культурні центри, Громадські комітети різних міст, де є громада українців, та відділи Українського Конгресового Комітету Америки. Святкування шевченківських днів відбувається біль-менш традиційно: привітання голів Громадських комітетів чи відділів УКККА, українських консулів, відзначення незаперечної ролі Т. Шевченка у становленні та розвитку української поезії, мови, мистецтва, в єдності української нації. Після закінчення урочистої частини – концертна програма, зазначаються поіменно усі, хто брав у ній участь, причому із короткими, місткими відгуками про виступи. Кінці заміток також рясніють детальним перерахунком усіх, хто зробив хоча б найменший вклад у підготовку свята. Не обходиться і без подяки інформаційним та фінансовим спонсорам (радіо, редакціям часописів, кредитівкам, окремим меценатам тощо). З надрукованих матеріалів видно, що молоде покоління українців у США знає історію України, літературу, значних людей своєї історичної батьківщини. Самі українці в діаспорі акцентують увагу на питаннях: хто вони? чий нащадки? – і вважають, що творчість Т. Шевченка якраз і виступає тією ланкою, що поєднує з рідним, що не дає забути українське, своє коріння: «Завжди існує якийсь зв'язок сучасного з минулим та майбутнім, проходить і ця нитка нетлінного буття через усю творчість Тараса Шевченка, бо усі його твори ніби осучаснені, ніби щойно написані» [8].

Про масовість таких заходів свідчить те, що повідомлення різних дописувачів про проведення можуть зустрічатися навіть в одному номері газети чи журналу, автори ж інформаційних матеріалів стають організатори, учителі шкіл українознавства, громадські діячі. Статті друкуються під промовистими, навіть агітаційними, заголовками: «Шевченко сьогодні, завтра і завжди», «Дух Тараса – завжди з нами», «Весна починається з Тараса» та под. [3, 8, 10].

Висновки. Отож, як можемо резюмувати навіть із такого короткого дослідження, на протигагу виданням, що виходять в Україні і то канонізують постать Т. Шевченка (і не дуже охоче відходять від такого погляду), то, навпаки, зводять його творчу особистість до примітивізму, періодика української діаспори притримується іншої позиції. У публікаціях (хоча і не таких численних, як на материковій Україні) чітко простежуються дві тенденції: традиційна та модерністська, причому друкуються матеріали (рубрики: Культура, Пам'ять, Постать, Українське Чикаго) як діаспорних науковців і громадян, так і дослідників з України. Така відкрита позиція сприяє діалогу, швидше полілогу, коли кожен може висловити власну думку, а обґрунтовуючи свою точку зору в полеміці з іншими, висувати цілком нове бачення творчої особистості Кобзаря. А тому вважаємо, що питання рецепції постаті Т. Шевченка діаспорною періодикою США ще потребує свого подальшого дослідження.

Література:

1. Вийшла біографія Шевченка, написана його другом /повідомлення УНІАН // Час і Події. – 2011. – 09 березня.
2. Глобенко Микола. Живий Шевченко / Микола Глобенко // Тарас Шевченко. Том XIII. Шевченко і його творчість : 36. Праць і статей / За ред. Б. Кравцева. – Чикаго : Вид-во Миколи Денесюка, 1963.
3. Журавська В. Дух Тараса – завжди з нами / В. Журавська // Час і Події. – 2007. – 15 березня.
4. Кирилова К. Поетичні суперечки з Богом // К. Кирилова // Час і Події. – 2006. – 16 березня.
5. Климчак М. Виставка «Кобзарів» Т. Шевченка в Українському національному музеї в Чикаго / М. Климчак // Час і Події. – 2007. – 01 березня.
6. Ключковська Г. «Дунет ветер еще раз...» або ... І ще раз про Шевченка / Г. Ключковська // Час і Події. – 2007. – 04 квітня.
7. Кононенко Є. Гарвардський професор / Є. Кононенко // Час і Події. – 2007. – 02 серпня.
8. Плугатор Л. Весна починається з Тараса / Л. Плугатор // Час і Події. – 2007. – 15 березня.
9. Сверстюк Є. Тарасові залізні стовпи. Творчість Шевченка і християнська віра /Є. Сверстюк // Час і Події. – 2011. – 09 березня.
10. Ткачук К. Шевченко сьогодні, завтра і завжди / К. Ткачук. – Час і Події. – 2012. – 02 травня.
11. У Львові вийде безцензурний «Кобзар» / за матеріалами zaxid.net // Час і Події. – 2011. – 09 березня.

АРХИВНЫЙ ДОКУМЕНТ О СОСТОЯНИИ ГЕНУЭЗСКОЙ КРЕПОСТИ ЧЕМБАЛО В 1944 ГОДУ

Аннотация. В данной работе приведён ранее не опубликованный документ, который касается ущерба, причинённого генуэзской крепости Чембало (г. Балаклава) в период Великой Отечественной войны. В частности, этот документ важен для реконструкции этапов негативных изменений в архитектурном ансамбле крепости Чембало с момента присоединения Крыма к Российской империи и до настоящего времени.

Ключевые слова/Keywords: Балаклава/Balaklava, Чембало/Cembalo, крепость/fortress, Великая Отечественная война/The Great Patriotic War.

В период Великой Отечественной войны на территории крымского полуострова значительно пострадали или вовсе были уничтожены многие объекты исторического и культурного наследия. В особенности это коснулось Севастополя и его окрестностей и в частности крепости Чембало (г. Балаклава). Во второй половине ноября 1941 г. крепость, которую заняли бойцы сводного полка погранвойск НКВД (сформирован из остатков 184-й стрелковой дивизии и погранвойск, дислоцировавшихся в Балаклаве), превратилась в один из важных опорных пунктов советских войск на подступах к Севастополю [1, с. 93].

В результате длительного периода боёв за крепость ей был нанесён значительный урон, хотя своё прямое предназначение она выполнила. Но пострадала она и во время освобождения от немецко-фашистских захватчиков Балаклавы и Севастополя в апреле-мае 1944 г. В августе совместно заместителем председателя Балаклавского Райисполкома и специалистами ЧГК А.Л. Якобсоном и Е.Ч. Скржинской был составлен соответствующий акт об ущербе, нанесённом крепости Чембало в период боевых действий (прил. 1) [2, л. 26-27].

Приложение 1.

Акт

По учету ущерба, причиненного немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками археологическим памятникам гор. Балаклавы Крымской АССР.

13 авг. 1944 г. Мы, нижеподписавшиеся, Танаев Михаил Владимирович, заместитель председателя Балаклавского районного исполнительного Комитета депутатов трудящихся, с участием экспертов Чрезвычайной Государственной Комиссии Якобсона Анатолия Леопольдовича, старшего научного сотрудника Института Истории Материальной Культуры Академии Наук СССР, кандидата исторических наук и Скржинской Елены Чеславовны, докторанта Института Истории Материальной Культуры Академии Наук СССР, кандидата исторических наук, составили настоящий акт об ущербе, причиненном немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками археологическим памятникам (древняя генуэзская крепость XIV-XV вв.) находящимся в гор. Балаклава, Крымская АССР.

Древняя генуэзская крепость – башни, оборонительные стены, главная башня (так наз. донжон) и остальные укрепления, относящиеся к XIV – XV вв., находилась в районе боев за Севастополь летом 1942 г. и весной 1944 г. Сильному артиллерийскому обстрелу и бомбардировке с воздуха подверглась Балаклава между 18 апр. и 10 мая 1944 г., когда Красная Армия осаждала Сапун-гору, приближаясь к Севастополю.

Территория древней крепости местами повреждена воронками от снарядов, усеяна осколками крупных снарядов и предметами воинского снаряжения.

1) Особенно пострадал донжон древней крепости, стоящий на наивысшей точке скалы. Вся юго-вост. сторона башни разрушена сверху донизу, на всю высоту 13-14 метров; разрушена часть купола, сложенного из тесаного известняка пятью концентрическими кругами. В результате бомбардировки выщерблена кладка внутренней поверхности стен. Провалилась верхняя юго-вост. часть свода цистерны в нижнем ярусе башни. Упали бревна деревянных связей из лиственничного дерева. Разрушена часть массивного откоса-утолщения нижнего яруса башни. Цистерна донжона, его фундамент и прилегающая часть внутреннего двора древней крепости загромождена навалом камней.

2) Стена, идущая от донжона до угловой полукруглой башни с каменным аркатурным поясом по верхнему краю, разрушена на половину своей протяженности и имеет 8 крупных пробоин от снарядов. Здесь же – ряд воронок.

3) В стене, идущей от донжона в сторону обрыва к морю имеется пробоина от снаряда.

4) Угловая башня, заканчивающая внутренний двор ок. донжона, пробита снарядом: над фундаментом имеется круглое рваное отверстие. Наружная стена башни с сев. стороны выбрана в нижней части, камни верхних слоев кладки висят, что угрожает падением стены башни.

5) Нижняя башня оборонительной стены окружена ходами сообщения и частично разобрана для устройства пулеметного гнезда.

6) Вторая башня (с деревянными обручами в кладке) наружной оборонительной стены обрушилась по краю, в результате артиллерийского обстрела.

7) Верхняя башня (четырёхугольная) так наз. 2го замка. Разрушена часть свода маленькой кирпичной цистерны для воды. Часть стены башни разрушена, камни свалены в беспорядочную кучу.

8) Вторая башня (четырёхугольная) так наз. 2го замка. Разобрана значительная часть стены для укрепления гнезда для орудия.

9) Нижняя башня 2го замка разрушена в значительной мере артиллерийским обстрелом.

Подписи экспертов и представителей Исполкома

Зам. председателя Балаклавского Райисполкома Совета Депутатов Трудящихся

(подпись) (Танаев)

Эксперты Чрезвычайной Гос. Комиссии

(подпись) (Якобсон)

(подпись) (Скржинская)

Литература

1. Ванеев Г.И. Севастополь 1941-1942. Хроника героической обороны. – К.: Україна, 1995. – Кн. 1. (30.10.1941–02.01.1942). – 253 с.
2. ГАГС. Ф. Р-430. Оп. 2, Д. 3а.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ЗДОБУТТЯ ТА В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Здобуття Україною незалежності призвело до змін етнічного складу її населення, відмінних від радянських часів. Порівняльний аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволяє встановити основні тенденції цих змін напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності України.

Незважаючи на доробок науковців, етнічний склад населення, а особливо його мовна структура, із важливої наукової проблеми постійно перетворюється на засіб політичної боротьби. Особливою «популярністю» ця тематика набуває в умовах виборчих компаній і використовується для формування й реалізації виборчих технологій. Радянська міфологема про зростання «багатонаціональності» (поліетнічності) населення України останнім часом доповнена сумнівним міфом «про 130 етносів». На жаль, міфологізація етнічних процесів має місце не тільки в публіцистиці, але й у науковій літературі. Цей міф поширюється навіть у шкільних підручниках. Тобто, викривлене уявлення про етнічний склад населення нав'язується українському суспільству, починаючи з його наймолодшого покоління. Першою серед українських етнологів проти спекуляцій навколо кількості представників окремих етносів в Україні рішуче виступила В.К. Борисенко [1, с. 3].

Оприлюднення лише кількості етносів (130) – вирваної з контексту цифри, як аргументу на підтвердження «поліетнічності» населення України, без урахування чисельності кожного з них, а також походження, терміну перебування та особливостей територіального розміщення, є фактично спробою збереження ілюзій радянської пропаганди й немає нічого спільного з реальними етнічними процесами.

Формально безпосереднє виникнення міфу «про 130 етносів» пов'язане з опублікуванням результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року, де був поданий перелік етносів із 132-х найменувань. У матеріалах перепису населення 1989 року, опублікованих ЦСУ СРСР у 1991 році, представлені лише 17 найбільших за чисельністю етносів (понад 30 тис. осіб кожен). До речі, у цьому виданні відсутні дані про грузинів, чисельність яких у 1989 році була меншою за 30 тис. осіб [2, с. 23].

У матеріалах перепису 1989 року, опублікованих у 1991 році новоствореним Міністерством статистики України, налічувалося вже 51-е найменування етносів, із чисельністю кожного понад 1000 осіб [3, с. 4]. Відсутність повного переліку етносів України перепису 1989 року призвело до появи, навіть у середовищі професійних науковців хибної думки, про те, що за часів незалежності з'явилися представники етносів, яких не було в попередніх всесоюзних переписах.

Насправді, як свідчать матеріали архіву Держкомстату України, за переписом 1989 року в Україні нараховувалося 128 етносів. Проведення перепису населення

забезпечувало Центральне статистичне управління СРСР за єдиними стандартами. ЦСУ УРСР був не самостійним органом, а технічним підрозділом ЦСУ СРСР. Навіть керівництво УРСР не мало повною статистичною інформацією. Це визнавав тодішній перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький: «Багато статистичних даних за своєю територією республіка отримує лише після опрацювання їх у центрі» [4, арк. 116].

У переписі населення 1989 року найменування етносів подавалися не за абеткою, а за їхньою «ієрархією» в складі СРСР і були поділені на 7 груп. До першої групи входили 15 титульних етносів союзних республік, однак вони перелічувалися не за алфавітом і навіть не за чисельністю. Так, білоруси в СРСР за чисельністю поступалися узбекам і казахам, але посідали 3-тє місце в цьому переліку після росіян та українців. У кожній з інших шести груп етноси розміщувалися за алфавітом.

До другої групи входили 29 етносів, які дали назви автономним республікам, включаючи також 10 із Дагестану. Третя група складалася з 6-ти етносів, які мали автономні області. Четверта група – 8 етносів, що дали назви національним округам. До п'ятої групи входили 19 автохтонних етносів Півночі Європейської частини Росії та Сибіру. 16 етносів Європейської частини СРСР, Кавказу та Середньої Азії склали шосту групу. До останньої сьомої групи належали «іноземці», 35 етносів – вихідців із-за меж СРСР. У цій групі опинилися «афганці» та «народи Індії та Пакистану», що було визначенням не етнічного походження, а громадянства цих країн. До речі, за переписом 2002 року в Російській Федерації «афганців» перейменували в пуштунів, а «народи Індії та Пакистану» в «індійців хіндомовних».

Тому 17 найбільших за чисельністю етнічних меншин України за методикою перепису 1989 року опинилися в різних групах: 6 – у першій групі (росіяни, білоруси, молдовани, вірмени, азербайджанці та грузини), татари – у другій, євреї – у третій, кримські татари, цигани та гагаузи – у шостій, ще 6 етносів перебували в групі «іноземців»: болгари, угорці, румуни, поляки, греки та німці.

Важливий результат дає порівняння методики проведення перепису населення в Російській Федерації 2002 року із Всесоюзним переписом населення 1989 року. З одного боку, у Всеросійському переписі населення 2002 року з переліку етносів вилучені назви 6-ти: австрійців, албанців, белуджів, голанців, лівів та хорватів. З іншого боку, додано назви ще 20-ти, переважно тих, які раніше визначалися як етнографічні групи: араби середньоазіатські, бесермяни, воль, езиди, камчадали, кереки, кумандиці, нагайбаки, сойоти, тази, теленгіти, телеути, тубалари, турки-месхетинці, хемшили, цигани середньоазіатські, челканці, чулимці, шапсуги та «русини». Крім того, у складі частини етносів виокремлювалися етнографічні групи, облік сорока з них проводився окремо. Перепис населення 2002 року в Російській Федерації зафіксував 142 етноси та 40 етнографічних груп, а перепис 1989 року – 128 етносів.

З наукової точки зору жодної необхідності у виокремленні частини українців у штучний етнос «русини» не існувало. До того ж, тих, хто ідентифікував себе «русинами», у Російській Федерації виявилось лише 97 осіб. За російським переписом до складу «русинів» входили як етнографічні групи бойки, лемки та «карпатороси». За цим же переписом українці склалися з 4-х етнографічних груп: буковинців, верховинців, гуцулів та «козаків з українською мовою». «Козаки з російською мовою» віднесені до росіян. Тобто, збільшення кількості етносів у новому переписі відбулося переважно за рахунок корінних етносів Російської Федерації. Для України жодної по-

треби в такому збільшенні не існувало. Абсолютна більшість представників малочисельних етносів – вихідців із Росії, в Україні є мігрантами в першому поколінні.

У першому Всеукраїнському переписі населення 2001 року зберігався перелік етносів 1989 року, однак вони уже не були поділені на окремі групи, а розміщувалися за алфавітом після українців. До 128 найменувань було додано ще 4: шведи, турки-месхетинці, канадці й чомусь чілійці (лише 13 осіб), тобто всього 132 етноси [2, с. 24].

Перші два заперечень не викликають, бо в Херсонській області ще з XVIII ст. було два шведських села. За переписом в Україні шведів налічувалося лише 188 осіб. Турки-месхетинці почали переселятися в Україну із Середньої Азії фактично як біженці після міжетнічного конфлікту наприкінці 80-х рр. XX ст., але більшість із них записалися не турками-месхетинцями, а турками, відповідно 336 осіб та 8 844 осіб. Канадці, яких нараховувалося лише 51 особа, як й «афганці» та «народи Індії та Пакистану» радше засвідчують громадянство, а не етнічне походження.

Отже, Всеукраїнський перепис населення 2001 року у визначенні етнічного складу населення України проводився на основі методології Всесоюзного перепису 1989 року. Однак, на відміну від перепису 1989 року, публікація матеріалів перепису 2001 року стосовно етнічного складу населення була більш повною.

На динаміку чисельності населення України протягом 1989 – 2001 рр. впливали рівень народжуваності та смертності, а також міграції. З 1991 року в Україні розгорнулися депопуляційні процеси. Демографічну кризу загострила й масова трудова міграція, що посилилася із другої половини 90-х рр. XX ст. У пошуках заробітків мігрують насамперед соціально активні представники працездатного віку. За підрахунками науковців ІДСД НАН України «прямі міграційні втрати України за період із початку 1994 року до кінця 2001 року помітно перевищили 1 млн. осіб» [5, с. 7].

Етнічна структура населення залежала не лише від міграційних та депопуляційних процесів. Вона змінювалася також і під впливом процесів етнічної асиміляції, тобто зміни етнічної самоідентифікації представників окремих етносів. За визначенням В. Б. Євтуха: „етнонаціональна структура – різновид соціальної структури, функціонально та ієрархічно організована множина спільнот і груп, об'єднаних насамперед етнічною ознакою”. Абсолютну більшість серед населення України склали українці. І хоча складу населення входять також і представники інших етнічних груп, однак не всіх з них можна віднести до етнічних меншин. Для визначення малочисельних етнічних груп найбільше підходить термін «представники окремих етносів», запропонований В. Б. Євтухом [6, с. 5].

Поняття «етнічна меншина» за Ф. Капоторті визначається як: «група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінантної позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило громадяни цієї країни)» [6, с. 5].

Отже, найважливішими критеріями визначення статусу етнічної меншини можуть бути насамперед, чисельність, що впливає на можливість етнічного самовідтворення, і термін перебування на території України, тобто рівень укоріненості.

Представники окремих етносів, недавні мігранти та біженці, до етнічних меншин не належать. Позитивний вплив на збереження власної ідентичності для меншин має компактний тип розселення, що сприяє збереженню оптимальної вікової структури і домінуванню моноетнічних (ендогамних) шлюбів. Навпаки, дисперсний тип розселення призводить до розповсюдження міжетнічних (екзогамних) шлюбів, і як наслідок цього, обмежує перспективи відтворення у власному етнічному середовищі, сприяє мовній та етнічній асиміляції.

Таким чином, етнічна структура населення України складається з етнічної більшості (українців) й етнічних меншинних груп, які об'єднують етнічні меншини та представників окремих етносів.

Загальна чисельність населення України зменшилася з 51 452 034 осіб у 1989 році до 48 240 902 осіб у 2001 році, тобто на 6,24% (3 211 132 особи). За цей же час, спостерігався, хоча й незначний, приріст числа українців – на 0,33% (122 640 осіб), з 37 419 053 осіб до 37 541 693 осіб. Скорочення загальної чисельності населення України за 1989 – 2001 рр. відбулося винятково за рахунок етнічних меншинних груп. Сукупна їхня чисельність зменшилася з 14 032 804 осіб до 10 510 570 осіб, тобто на 25,10% (3 522 234 особи).

Протилежні напрями змін чисельності українців та меншинних груп привели до змін етнічного складу населення України. Частка українців збільшилася з 72,73% у 1989 році до 77,82% у 2001 році, тобто на 5,09%. За цей же час частка етнічних меншинних груп зменшилася з 27,27% до 22,18%, у т. ч. 0,39% частка тих, хто не вказав своє етнічне походження.

Зростання чисельності українців протягом 1989 – 2001 рр. стало не результатом природного приросту, а наслідком змін етнічної самоідентифікації частини представників меншин. За розрахунками етнODEMOГРАФА С. Піскунова, депопуляція серед українців у сільських поселеннях розпочалася ще з 1977 року, а в містах – з 1993 року [7, с. 264]. Українці складали більшість серед населення в усіх областях. Лише в АР Крим та Севастополі вони поступалися за чисельністю росіянам.

Список літератури

1. Борисенко В. К. Міф про поліетнічність України /В. К. Борисенко // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 3 – 7.
2. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року /За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Держкомстат України, 2003. – С. 23 – 26; Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М. : Статистика, 1991. – 246 с.
3. Національний склад населення України. – Ч. 1. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К. : Мінстат України, 1991. – 219 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі -ЦДАГО України): – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3290. – Арк. 116.
5. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки /За ред. С. І. Пирожкова. – К. : Держкомстат України, 2003. – 230 с.
6. Євтух В. Б. ЕтнОНАЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.

7. Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ-Чернівці : КВГІ, 1997. – С. 258-265.

Шарапов Р.И.

Казанский (Приволжский) Федеральный Университет; Институт массовых коммуникаций и социальных наук; Кафедра прикладной политологии и связей с общественностью.

Должность: Аспирант.

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОТЕСТНЫХ ДВИЖЕНИЙ В РОССИИ И УКРАИНЕ (2010-2014ГГ.)

В политической конфликтологии выработаны и сформированы основные приоритетные подходы к изучению и анализу политических конфликтов. [2, с. 107] Под конфликтом понимается социальная норма человеческих отношений. Это наиболее естественное и неизбежное социальное явление, основной чертой которого является напряженность и стресс. В нем идет накопление энергетического потока деятельности социально-политического субъекта, порождающее сдвиги и изменения разного масштаба. [1, с. 98] Современные ученые отмечают, что регулярное конфликтное взаимодействие в жизни каждого индивида и наличие реальной возможности оказывать позитивное влияние на этот конфликт в различных, даже наиболее сложных вариантах, а также является отличным стимулом к развитию. [5, с. 63] Кроме того, стоит отметить, что конфликт является вездесущим и затрагивает все сферы жизни общества, и конфликты стоит расценивать как объективную реальность современного мира.

Самым первым из больших отечественных современных протестов стал московский митинг на Болотной площади в декабре 2011-го. В нем участвовали от 25 до 150 тыс. жителей. Требования участников были простыми: освобождение политзаключенных, отставка председателя Центральной избирательной комиссии, назначение перевыборов парламента. Последней значительной акцией протеста в РФ можно назвать марши против закона, запрещающего усыновление отечественных сирот жителями Соединенных Штатов Америки. За отмену резонансного решения Госдумы выступили от 10 до 25 тыс. несогласных активистов в Столице и от 1 до 3 тыс. – в С-Петербурге.

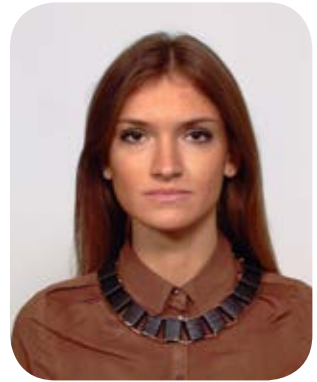
События в Украине нашли широкое отражение в Интернете, а так же в печатной прессе и на телевидении. В Киеве, а так же прочих регионах Украины с 21 ноября 2013 года проходят протесты приверженцев евроинтеграции, которые недовольных решением кабинета министров остановить подготовку к подписанию соглашения об ассоциации с Европейским Союзом. Участники протестов, получившие название «евромайдан», требуют отставки правительства и продолжения евроинтеграции. В середине января 2014 года в Киеве произошли столкновения радикально настроенных людей с правоохранителями, вследствие чего были убиты 3 человека. 28 января президент принял отставку премьер министра и кабмина, который должен продолжить выполнять свои обязанности до формирования нового состава правительства.

Политический рынок конструируется вокруг 3-х составляющих: избиратели, фигуранты и различные механизмы, обеспечивающие взаимодействие избирателей

и политических деятелей. [3, с. 114] В системе данных механизмов главнейшую роль играют СМИ. Функция PR, даже политического состоит в применении СМИ для достижения поставленных коммуникативных целей. К особенностям СМИ можно отнести: публичность, то есть безграничный и надперсональный круг потребителей; присутствие особых технических устройств, техники для передачи информации; не прямое взаимодействие коммуникационных партнеров; направленность взаимодействия от коммуникатора к реципиенту, невозможность смены их ролей; переменчивый характер аудитории, возникающие от случая к случаю, проявленного к определенной телепередаче или статье. Степень политического влияния СМИ зависит от аудитории, которую они охватывают, а также от средств, которыми владеет конкретное СМИ. [4, с. 201] На данный момент в России и Украине существуют такие основные типы СМИ, как печатные, радио, телевидение и интернет. Информационно-коммуникационные технологии и процессы являются на сегодня движущей силой протестных движений не только в России и Украине, но и в других странах.

Список литературы:

1. Андреев А.. Политическая психология. – М.: Весь мир, 2009. – 342с.
2. Борисенков А.А. Особенности политического конфликта /А.А.Борисенков // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – №4. – С.104-111.
3. Гозман Л.Я., Шестопап Е.Б. Политическая психология. – Ростов- на- Дону, 2009 – 249с.
4. Лебедева Т.Ю. Паблик рилейшнз. Корпоративная и политическая режиссура. – М., 2009. – 254с.
5. Фролова А.Н. основные типы политических конфликтов /А.Н.Фролова //Вологодские чтения. – 2004. – №42. – С.63-65.

Карпеева Анастасия Николаевна
аспирант Института Политологии,
Опольского Университета, Ополье, Польша

ИНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ В КОНТЕКСТЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОПЫТА ДЛЯ УКРАИНЫ

THE INSTITUTION OF OMBUDSMAN IN FOREIGN COUNTRIES IN THE APPLICATION EXPERIENCE FOR UKRAINE

In this article of the most important institutions of the defence of the person's rights the institution of ombudsman is considered and analysed. The article covers the development of the institution ombudsman and analyzes the information on the said institution's performance abroad.

Key words: person's rights, ombudsman, Representative of the Supreme Rada on the person's rights, the performance of the Ombudsman, Human Rights.

В этой статье рассматривается и анализируется один из важнейших институтов защиты прав человека – институт омбудсмента. Рассматривается эволюция института, анализируется зарубежный опыт его функционирования.

Ключевые слова: права человека, омбудсмен, представитель Верховного Совета по правам человека, эффективность деятельности омбудсмента, защита прав человека.

Постановка проблемы. Права и свободы человека – один из правовых институтов, для которых характерно утверждение единых стандартов и координация усилий как внутри государства, так и на международном уровне.

Значимую роль в деле защиты прав и свобод человека и гражданина в зарубежных странах играют омбудсмены.

Парламентская ассамблея Совета Европы единогласно приняла резолюцию об укреплении института омбудсмента в Европе. Об этом сообщает пресс-служба уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека.

Ассамблея призвала государства-члены ПАСЕ обеспечить максимально простой и беспрепятственный доступ к институтам омбудсмена и информировать население о нем, особенно там, где институт омбудсмена пока не имеет давних традиций. ПАСЕ также призвала государства-члены ПАСЕ не сокращать бюджет омбудсменов, чтобы сохранить независимость уполномоченного по правам человека и его должность [1].

В документе, принятом во время четвертой сессии ПАСЕ, отмечается, что институту омбудсменов принадлежит решающая роль в деле укрепления демократии, верховенства закона и прав человека.

ПАСЕ указывает, что институт омбудсмена в мире является и может быть разным, но при этом призывает, чтобы государства-члены Совета Европы смогли обеспечить, чтобы такие институты отвечали критериям:

- независимости и беспристрастности этих институтов, существование которых должно быть закреплено в законе и, по возможности, в конституции;
- процедуры назначения: омбудсмен назначается парламентом и подотчетен ему;
- сферы их компетенции, которая должна предусматривать рассмотрение случаев административного произвола со стороны всех органов исполнительной власти, а также защиту прав человека и основных свобод;
- их доступа к документам и полномочий по проведению расследований, а также неограниченного доступа ко всем местам лишения свободы;
- их доступа к конституционному суду с целью оспаривания конституционного характера законодательства, имеющего недостатки;
- прямого доступа к омбудсмену для всех лиц, включая юридических лиц, подвергнувшихся административному произволу, независимо от их гражданской принадлежности [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Последнее время интерес к проблеме омбудсмена возрос. Учеными, которые посвятили свои работы данной теме, являются: Ю. Тодыка, О. Марцеляк, О. Сунгуров, В. Бойцова, Ю. Горященко, И. Недов, А. Лужанский, Дж. Стерн, Б. Кофлер, А. Хиль-Роблес и другие.

Целью научной статьи является анализ института омбудсмена в зарубежных странах в контексте применения опыта для Украины.

Изложение основного материала. Несмотря на то, что институт омбудсмена является в историческом контексте довольно молодым (около 200 лет), в цивилизованных демократических странах мира, которые пытаются обеспечивать права и свободы граждан, данный институт является не «формальным», а напротив, институт омбудсмена – очень важный и авторитетный, при этом само государство постоянно обеспечивает его необходимыми средствами, повышает статус и авторитет, укрепляет правовой статус.

С одной стороны, омбудсмен – представитель государства, с другой – к нему напрямую могут обращаться граждане по поводу нарушения их прав и свобод. Таким образом, должно сказать, что рассматриваемая нами «фигура» – посредник между государством и человеком. По нашему убеждению, учреждение данного института было закономерным процессом демократического развития.

В литературе существуют четыре основополагающие черты, характеризующие орган современного омбудсмана:

- самостоятельный государственный орган, не связанный ни с административной, ни с судебной системой; расположен обычно на центральном уровне (хотя это правило повсеместно оспаривается);
- чаще всего связан с парламентом, поскольку обычно им же устанавливается, а его задания тесно связаны с контрольной функцией парламента;
- является уполномоченным граждан по их делам, связанным с неправильной деятельностью администрации (иногда судебной системы);
- предпринимает определенные юридические действия, целью которых является устранение нарушений;
- кроме того, информирует парламент о неисправной деятельности государственных органов, причем интересуется его не только легальность, но и соответствие, целесообразность и эффективность деятельности общественных органов;
- действует без излишних формальностей и легко доступен гражданам; однако не заменяет и не «выручает» государственных органов, компетентных в решении вопросов жалующихся [11, с. 34].

Осознание необходимости введения института омбудсмана возникает на определенном этапе развития для защиты прав человека и ограничения бюрократии в государственных структурах. Такая должность вводится как в странах с устоявшимися демократиями, так и в таких, которые стали на путь демократического переустройства, где развитие гуманитарной политики способствует демократизации общественных процессов. При внедрении данного института в политико-правовую систему каждого отдельно взятого государства, избирается тот тип данного института, который отвечает определенным требованиям (доминирование законодательной или исполнительной ветвей власти, национально-этнические особенности, форма государственного устройства, политизированность общества, уровень демократии и тому подобное).

Учеными была выделена типология моделей института омбудсмана: парламентский или исполнительный омбудсмен, индивидуальные и коллегиальные службы омбудсмана; в условиях существования парламентского или другого «фильтра», в зависимости от государственного устройства – федеративные, унитарные, регионально-федеративные и муниципальные омбудсмены; наделенные императивными полномочиями и такие, которые их не имеют, с широкими полномочиями и с ограниченными; в условиях участия в политической жизни, с принадлежностью к политическим партиям, деполитизированные, или с определенными или широкими политическими функциями. В 1999 г. была введена должность Уполномоченного Совета Европы по правам человека, статус которого не вполне вписывается в концепцию омбудсмана, поскольку его полномочия содержат право осуществлять только образовательную и координирующую деятельность в области прав человека.

Для полноценного развития любого государства необходимо создание системы правозащиты демократических политических прав и свобод граждан (избирательное право, право на объединение, право петиций, свобода слова и информации, свобода собраний и митингов и так далее).

Поэтому, как показывает опыт, действенным элементом правозащитной системы многих стран стал институт омбудсмана, который по своей правовой природе является субсидиарным механизмом правозащиты, дополнением к уже существующим институтам (государственным и негосударственным) и контрольно-надзорным органом за реализацией гуманитарной политики со стороны государства. Основная задача функционирования этого института заключается в создании паритетного баланса между гражданами, обществом и государством. Институт омбудсмана функционирует в социально-политической сфере жизни страны, регулируя взаимоотношения между субъектами политической жизни государства посредством неимперативных методов и создавая надлежащие условия для таких взаимоотношений. Основными функциями института омбудсмана в политической системе выступают артикуляция интересов различных групп населения, агрегация интересов, принятие законов, «правил игры» уполномоченными на то органами, реализация принятых законов, рассуживание спорных ситуаций, функция политической коммуникации.

При реализации определенных задач по своей природе институт омбудсмана остается деполитизированным, то есть таким, который должен быть независимым от политического влияния при решении определенных задач. Возможность института омбудсмана трансформироваться в некоторых случаях привела к введению его модели, предполагающей активное участие в политическом процессе. Указанное дает нам возможность определить институт омбудсмана как периферийный элемент политической системы, который, с одной стороны, усиливает ее развитие, а с другой, – становится ее неотъемлемым элементом.

Деятельность омбудсмана носит более демократичный характер (по сравнению с другими государственными правозащитными институтами), а потому при решении определенной проблемы он не ограничен рамками закона и может исходить из позиций справедливости, гуманности и целесообразности. Результатом такой деятельности является устранение нарушений в административном государственном управлении путем установления конструктивного взаимодействия между гражданином и государственным органом. При этом деятельность омбудсмана носит субсидиарный характер по отношению к другим правозащитным институтам и ни в коем случае не «узурпирует» функции органов судебной власти или государственного управления. Использование неимперативных средств при реализации правозащитной деятельности омбудсмана положительно воспринимается всеми сторонами процесса, поскольку это предполагает выбор оптимальной модели разрешения дела.

Анализ состояния соблюдения прав и свобод человека в Украине в соответствии с ежегодными и специальными докладами, позволяет отслеживать динамику развития гуманитарной политики украинского государства с учетом европейских и международных стандартов. Наиболее резонансные нарушения прав человека отражаются в специальных докладах, которые призваны донести до сведения общества информацию об определенных системных нарушениях с целью их законодательного урегулирования и быстрого решения. Однако за время своего функционирования украинским омбудсменом был подан только один специальный доклад, в отличие от омбудсмана Евросоюза, который за время своего функционирования предоставил 12 специальных докладов. Значение специальных докладов заключается в мобиль-

ном решении определенной проблемы, возникшей в обществе, влияет на принцип реализации прав и основных свобод человека.

Введение института омбудсмана подчеркивает ориентированность общества в демократическом направлении при условии существования такой системы защиты прав человека, которая бы отвечала европейским стандартам в области прав человека и гарантировала соблюдение прав человека на государственном уровне. Система европейского права считается одной из самых результативных в мире и используется миллионами людей для защиты своих прав и предупреждения правонарушений в области прав человека. Одним из элементов этой системы признан институт омбудсмана, который своей деятельностью углубляет процесс демократизации в любом обществе. Политическое измерение интеграционных процессов Украины в ЕС сводится к продолжению политических и демократических реформ в обществе, которые означают распределение полномочий между законодательной и исполнительной ветвями власти; действительную независимость судебной власти и создание действенной системы защиты гражданских прав и свобод.

Впервые институт омбудсмана возник в Швеции, но сама идея защиты прав человека существовала еще задолго до того. Еще с древних времен ни одно общество не могло существовать без народных защитников, место мудрого и справедливого наставника призванного отстаивать и защищать человеческие права всегда было занято. Защитники народа существовали еще в Стародавнем Свете (Греция, Рим, Китай), а также в Средневековье, на арабском востоке и в Средневековье испанском королевстве Арагон [12, с.15].

Сам термин имеет немецкое происхождение, и его корни восходят к раннему периоду жизни германских племен. Омбудсменом называли человека, которого избирали для сбора от имени пострадавшей стороны денежной пени (виры) с преступников, совершивших убийство. Шведы и другие скандинавские народы в прошлом переводили слово «омбудсмен» как «поверенный», «управляющий делами», «доверенное лицо».

Первая историческая веха в развитии института омбудсмана относится к эпохе абсолютной монархии и связана с возникновением в Швеции в XVI веке фигуры Главного Сенешаля («drotsen»), в обязанности которого входило осуществление от имени короля надзора за деятельностью судей, а также представление докладов королю. С 1683 года другому должностному лицу (General Richz Schultz) было дано право прямого воздействия на судебных чиновников, вплоть до их обвинения в суде.

После убийства шведского короля Густава III и свержении его приемника Густава IV, Рикстаг (парламент) вновь обрел полноту власти и провозгласил Конституцию 1809 г. В результате этого королевская власть была значительно ограничена и парламент получил право избирать в противовес королевскому канцлеру юстиции парламентского уполномоченного для осуществления независимого контроля за администрацией и судами. Принятая в 1809 году Конституция ввела в Швеции должности и омбудсмана юстиции и канцлера юстиции. Хотя и омбудсмен юстиции был отделен от канцлера юстиции, они параллельно существовали дополняя друг друга в своей деятельности [12, с. 17].

Близкая Швеции по правовой системе, Финляндия, стала следующей страной, которая ввела институт омбудсмана в 1919 году. До этого периода в Финлян-

дии существовал канцлер юстиции, который назначался генерал-губернатором для контроля за деятельностью правительства и администрации, в звании прокурора. В принятой 17 июня 1919 г. Конституции подтверждалось создание омбудсмена юстиции, действующего параллельно и независимо от канцлера юстиции, укрепившего свои позиции.

Модель, введенная в Финляндии, во многом была похожа на шведскую. Омбудсмен в сфере своих компетенций и полномочий имеет право инициировать уголовное преследование председателей Верховного и Высшего административного судов Финляндии, а также по решению парламента выступать государственным обвинителем других высших должностных лиц государства, в частности членов Государственного Совета и канцлера юстиции.

Почти полтора века институт омбудсмена не выходил за пределы скандинавских стран и только после Второй мировой войны он получил постепенное развитие во всем мире.

Рассмотрим опыт некоторых стран в регулировании правового статуса омбудсмена.

В 2002 году Указом Президента Казахстана была учреждена должность Уполномоченного по правам человека. Последний назначается Президентом после консультаций с комитетами палат парламента, перечень которых определяет сам глава государства. Кандидатом на этот пост может гражданин Казахстана, который имеет высшее юридическое или гуманитарное образование и стаж работы в сфере защиты прав человека не менее трех лет [15, с. 115].

В свою очередь, Закон Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека» выдвигает такие требования к данному лицу: гражданин Украины, который на день избрания достиг 40 лет, владеющий государственным языком, имеет высокие моральные качества, опыт правозащитной деятельности и в течение последних пяти лет проживает в Украине [2].

В Польше Уполномоченного по правам человека избирает нижняя палата парламента – Сейм, однако при выражении согласия верховной палаты – Сената. Это право Сената имеет характер абсолютного вето, т.е. отсутствие согласия делает выбор невозможным.

Правом предложения кандидатов на пост Уполномоченного обладает председатель нижней палаты – Маршал Сейма и группа минимум 35 депутатов этой палаты [11, с. 35].

Согласно указанному выше Закону Украины предложения по кандидатурам на должность Уполномоченного вносят Председатель Верховной Рады Украины или не менее одной четвертой народных депутатов Украины от конституционного состава Верховной Рады Украины [2].

По нашему мнению, процедуры внесения кандидатуры Уполномоченного по правам человека в Украине более приемлема.

Предметом деятельности Уполномоченного по правам человека в Польше являются различные нарушения прав и свобод граждан во всех сферах жизни общества. Уполномоченный занимается также делами, касающимися защиты прав и свобод личностей, постоянно пребывающих на территории Польши, не получивших польского гражданства и не имеющие гражданства иного государства (апатридов).

Кроме своих основных функций, касающихся защиты прав и свобод граждан, Уполномоченный влияет также на исполнение действующих правовых норм. Для реализации данной функции он обращается:

в соответствующие органы с предложением относительно выступления с законодательной инициативой либо издания или внесения изменений в правовые акты, касающиеся сферы прав и свобод человека и гражданина;

в Конституционный Суд с заявлением относительно констатации несоответствия законов и иных правовых актов либо их отдельных статей Конституции, которые, по мнению Уполномоченного, нарушают права и свободы граждан;

в Верховный Суд с просьбой выдать резолюцию, целью которой является выяснение правовых норм, вызывающих сомнение в практике либо использование которых привело к разногласию в судебных решениях [11, с.37].

Особенностью статуса Уполномоченного по правам человека, в сравнении со статусом последнего в Украине, является функционирование Бюро Уполномоченного по правам человека. Деятельностью Бюро руководит лично Уполномоченный, а в случае его отсутствия – заместитель Уполномоченного. Уполномоченный контролирует деятельность уставных организационных единиц, их сотрудников и доверенных лиц Уполномоченного.

С организационной и финансовой точки зрения соответствующее функционирование Бюро Уполномоченного, а также условия и непрерывность его деятельности обеспечивает Директор Бюро Уполномоченного. Кроме того, он заботится о правильной организации работы во всех организационных единицах Бюро. Одной из наиболее важных компетенций Директора является представление Бюро Уполномоченного по гражданско-правовым, бюджетным и административным вопросам, а также в отношениях между сотрудниками и работодателями. Дополнительно Директор может принимать решения по кадровым вопросам, кроме заключения и расторжения с ними договоров и продвижения по службе, что входит в обязанности Уполномоченного по правам человека [11, с. 38].

В Бюро Уполномоченного действуют следующие организационные единицы: группы как основные организационные единицы, в рамках которых могут быть созданы отделы либо отделения; самостоятельные отделы; отделения; ячейки; местные группы.

Таким образом, позитивным аспектом статуса Уполномоченного в Польше, в сравнении с Украиной (где Уполномоченный не имеет как таковой организационной структуры) является то, что институт омбудсмена – это не институт одного лица, контролирующего весь процесс осуществления правозащиты. Здесь функционирует Бюро Уполномоченного, то есть это целая структура отделений, местных групп и т.д. которые осуществляют деятельность по защите прав и свобод человека.

В Дании Уполномоченный назначается парламентом, однако Конституция предусматривает, что им не может быть член парламента. Особенностью статуса Уполномоченного в данной стране является отсутствие формальности, то есть к омбудсмену могут напрямую в устной форме обращаться граждане, единственное, чтобы можно было хоть как-то идентифицировать данное лицо.

Мы считаем, что такой опыт «взаимодействия» Уполномоченного по правам человека следует применить в Украине.

В компетенцию парламентского комиссара по административным вопросам Великобритании входит рассмотрение жалоб граждан на любые действия центральных органов исполнительной власти, если эти действия не могут быть обжалованы в суде или трибунале. Но эти жалобы подаются не лично омбудсмену, а только через одного из членов парламента, который официально обращается с просьбой о проведении расследования по делу. То есть омбудсмен не может по своей инициативе начать расследование [13, с.61].

В данной стране установлены особые требования к жалобам: они должны подаваться только в письменном виде, только гражданами Великобритании не позднее 12 месяцев со времени нарушения прав гражданина. Но и после этого срока омбудсмен может принять жалобу к рассмотрению, если считает нужным ее рассмотреть. Решение о необходимости начинать или не начинать расследование по делу находится полностью в компетенции омбудсмента. Он также непосредственно выбирает порядок проведения расследования. По окончании расследования по делу омбудсмен должен составить отчет, в котором содержатся рекомендации по делу. Этот отчет высылается члену парламента, посредством которого подавалась жалоба, а также гражданину, чьи права были нарушены, должностному лицу, которое нарушило права гражданина и руководителю соответствующего ведомства, который должен сообщить о мерах, планируемых осуществить для устранения нарушенного права [13, с. 62].

Указанная система деятельности Уполномоченного в Великобритании является довольно ограничительной по отношению в гражданам, сложной и продолжительной.

В США омбудсмены штата назначаются непосредственно губернатором и не могут при этом быть членами законодательного собрания легислатуры. Основной задачей последнего является контроль за действиями администрации по отношению в гражданам.

В Канаде как такового омбудсмента на федеральном уровне общей компетенции нет, однако имеют место два федеральных омбудсмента по отраслям: Уполномоченный по вопросам государственных языков и следователь по делам исправительных заведений. Последний назначается решением заместителя генерального прокурора, который, в свою очередь, подчиняется Тайному совету.

Интересным является опыт Франции, где статус Уполномоченного в литературе определяется как «квази-омбудсмен». Официально Уполномоченный имеет статус медиатора-посредника.

Особенностью назначения на должность французского посредника является то, что он назначается сроком на 6 лет указом Совета Министров, а не парламентом. В сравнении с Великобританией, где обращение к омбудсмену осуществляется посредством члена парламента, во Франции доступ к Посреднику устанавливается также через депутата или сенатора, но при этом, если они считают жалобу достойной внимания омбудсмента. Как видим, это еще большее ограничение доступа к Уполномоченному по правам человека [9, с. 12].

Посредник имеет право критики, наложения дисциплинарного или уголовного взыскания, рекомендации и совета.

Главной особенностью института омбудсмена в зарубежных странах, в сравнении с Украиной (где вообще такое не предусмотрено законодательством), является наличие омбудсменов местного (регионального) уровня, а также специализированных омбудсменов (в определенных сферах правоотношений).

Местные (региональные) омбудсмены. Главным образом, они действуют в тех странах, где парламентский омбудсмен наделен правом контроля только за действиями центральных органов администрации, то есть контроль за местными органами власти не осуществляется [10].

Под представительством уполномоченного в регионе следует понимать структурную единицу национального омбудсмена. То есть в государстве действует Уполномоченный по правам человека, который имеет право создать представительство с возможностью децентрализации своих полномочий на локальном уровне. В таких странах, как Бельгия, Кипр, ФРГ, Италия, Испания, Великобритания, Сербия, Швейцария действуют региональные омбудсмены. Они избираются или назначаются властью территориальной общины, а не национальным омбудсменом [4].

Можно предложить следующую классификацию моделей местного (регионального) омбудсмена:

1. В зависимости от места института местного омбудсмена в государственно-правовой системе: исполнительные местные омбудсмены (помощник городского управляющего, который одновременно занимает должность омбудсмена в городе (Виргиния) – в США); помощник городского управляющего по административным вопросам с функциями омбудсмена в городе Пеория (Иллинойс) – в США); независимые местные омбудсмены (Омбудсмен г. Цюриха – в Швейцарии); представительские местные омбудсмены (местные омбудсмены в США – округ Дейтон – Монтгомери (штат Огайо), Сиэтл-Кинг (штат Вашингтон) [7, с. 51].

2. В зависимости от компетенции и объема надзорных функций местного омбудсмена: «реактивные» местные омбудсмены (Уполномоченный по правам ребенка в городе Москве), «агрессивные» местные омбудсмены (Уполномоченный по правам человека в Санкт-Петербурге).

3. В зависимости от количественного состава института местного омбудсмена: коллегиальные местные омбудсмены (Бюро для жалоб населения в г. Уичито (Канзас) – в США); единоличные местные омбудсмены (Уполномоченный по правам ребенка в городе Москве – в Российской Федерации).

4. В зависимости от сферы компетенции местного омбудсмена: местные омбудсмены общей компетенции (Уполномоченный по правам человека в Санкт-Петербурге – в Российской Федерации), специализированные местные омбудсмены (Уполномоченный по правам ребенка в городе Москве; вузовский (студенческий) омбудсмен в округе Дейтон – Монтгомери, штат Огайо – в США) [7, с. 51].

Специализированные омбудсмены. Как уже было сказано выше, кроме региональных омбудсменов, в зарубежных странах действуют и специализированные, то есть по отдельным категориям правоотношений, по сфере компетенции.

Финансовый омбудсмен. Впервые институт по разрешению финансовых вопросов был создан в Великобритании в 1981 г., как основанная на добровольном членстве организация для разрешения споров между страховыми компаниями общей направленности и их клиентами. Основная задача организации состояла в презентации себя как

несудебного, независимого примирителя, посредника в споре. В 2000 г. организация была преобразована в Управление Финансовых Услуг или Службу Финансового омбудсмена – независимый государственный орган, создаваемый парламентом. Ряд стран и, в особенности, страны-члены Европейского Союза, активно поддержали идею Великобритании и создали собственные системы разрешения финансовых вопросов.

С 2010 года в РФ также действует финансовый омбудсмен. Это постоянно действующий общественный орган разбирательства споров, возникающих между финансовыми организациями и их клиентами – физическими лицами. Реализуя задачу защиты финансовых прав физических лиц, деятельность специального уполномоченного по финансовым вопросам находит поддержку не только у потребителей финансовых услуг, но и среди банков, которые заинтересованы в своевременности и результативности своей деятельности, а также в сохранении безупречной финансовой репутации [5, с. 43].

То есть создание такого института выгодно как банкам, так и физическим лицам.

Медицинский омбудсмен. В 1972 году был введен институт омбудсмена по вопросам охраны здоровья, который действует до сих пор в Англии, Уэльсе и Шотландии. Медицинские омбудсмены Великобритании рассматривают только те жалобы граждан, которые сначала подавались на рассмотрение соответствующим компетентным органам, но их решение не удовлетворило жалобщика [6, с. 211].

Предметом жалобы могут быть действия органов национальной службы здравоохранения или совершенные от их имени, в результате которых были нарушены права человека. В данном случае речь идет о плохих условиях содержания больного, ненадлежащее исполнение персоналом обязанностей по уходу за пациентом, плохое питание и т.п. Омбудсмен по вопросам здравоохранения не рассматривает жалобы на действия медиков и дантистов, которые практикуют приватно, окулистов, которые заключили договор со службой здравоохранения, но не являются ее служащими.

В 1978 году Конгресс США принял закон, обязывающий органы власти штатов разработать омбудсменовские программы для служб здравоохранения. В результате законодательно предусмотрено введение омбудсмена по делам охраны здоровья штатом Южная Каролина и другими субъектами федерации. Работают над законами по урегулированию правового статуса этого института в штатах Флорида, Массачусетс, Пенсильвания и Вашингтон. В одних штатах такие омбудсмены подотчетны губернатору, в других – службе по делам пожилых людей, в-третьих – специальным благотворительным органам. Есть случаи, когда сами клиники и другие учреждения системы здравоохранения вводят ведомственных омбудсменов для разрешения жалоб граждан [6, с. 211].

Университетский омбудсмен. Университетские омбудсмены стали появляться в США с конца 1960-х гг. в ответ на массовые студенческие волнения и протесты против бюрократизации университетской администрации и недостатков в высшем образовании. Первоначально офисы омбудсменов предназначались для работы с жалобами студентов, защиты их прав и улучшения условий для получения высшего образования. В некоторых университетах они и сохранились в таком виде. Во многих других омбудсмен участвовал в урегулировании разногласий и раз-

решении конфликтов не только с участием студентов, но и с участием профессорско-преподавательского состава и вспомогательного персонала [8, с. 123].

В настоящее время должность омбудсмена учреждена во многих частных и государственных университетах США. Назначение на должность университетского омбудсмена осуществляется по-разному. Например, в Вашингтонском университете он принимается на работу президентом университета после согласования с представителями студенчества, преподавателей, сотрудников и утверждения кандидатуры исполнительным комитетом Сената университета. В отдельных университетах омбудсмен избирается совместным комитетом, состоящим из представителей студентов и преподавателей. Возможно также его избрание на собрании уполномоченных всех структурных подразделений университета.

Главные направления деятельности университетского омбудсмена определяются внутренними актами.

В Канаде должность омбудсмена учреждена во многих университетах. Так, в Университете Альберты (провинции Канады) служба омбудсмена действует с 1971 г. Внутренними документами данного университета предусматривается, что его структуры обязаны сотрудничать с омбудсменом в процессе выполнения им своих обязанностей, а при отказе от такого сотрудничества – должно заявить в письменной форме о причинах такого отказа. Ежегодно в конце академического года, а также когда университетский омбудсмен считает это уместным, он готовит письменный доклад, в котором формулирует предложения об изменениях в академических или административных процедурах и практике [8, с. 124].

Омбудсмен по защите прав потребителей. В Австралии и Новой Зеландии на основе Закона об Омбудсмене 1976 создана Ассоциация омбудсменов (ANZOA), в которую входят парламентские омбудсмены, специализированные омбудсмены, которые создаются для рассмотрения жалоб в отдельных сферах общественной жизни, в частности, Омбудсмен Вооруженных Сил, омбудсмены по вопросам иммиграции, почтовой отрасли, налоговой системы и т.д., и специализированные омбудсмены отдельных отраслей хозяйства, которые расследуют жалобы от клиентов компаний, предоставляющих специальные услуги, такие как телекоммуникации, банковское дело, страхование, инвестиции, энергетика, водоснабжение и общественный транспорт [3, с. 30].

Для повышения качества предоставления телекоммуникационных услуг в Австралии введен институт Омбудсмена телекоммуникационной индустрии. Он является свободной и независимой альтернативной схемой урегулирования споров между предпринимателями малого бизнеса в области телекоммуникаций и телефонной связи и потребителями. Омбудсмен рассматривает жалобы о телефонных и Интернет-услугах в Австралии. Жалобы могут быть применительно к стандартной телефонной связи; услуг мобильной связи; доступа к Интернет; работы таксофонов; задержки в телефонных соединениях; ремонту аппаратуры; конфиденциальности и т.д.

Своего специализированного омбудсмена имеет и почтовая отрасль Австралии, где последний рассматривает жалобы на услуги Australia Post и других почтовых или курьерских операторов, зарегистрированных как частные. Омбудсмен действует с целью стимулирования повышения качества деятельности по-

чтовых операторов, развития обеспечения эффективности управления данными структурами и прозрачности и объективности решения конфликтных ситуаций с потребителями, позволит свести к минимуму затраты, связанные с расследованиями других органов [3, с. 31].

По инициативе Совета министров Австралии с целью повышения защиты прав потребителей энергоресурсов, для обеспечения справедливого, доступного и эффективного разрешения споров, повышение доверия потребителей и поощрения развития национальной экономики была создана сеть энергетических и водных ресурсов Омбудсменов. Целями сети является также поддержка и дальнейшее развитие текущих отношений между поставщиками энергоресурсов и потребителями путем проведения регулярных консультаций, повышения осведомленности населения об услугах для потребителей, которые предлагаются энергетическими компаниями, обеспечение взаимосвязи между поставщиками энергоресурсов и органами государственной власти и управления, осуществления и повышения качества систем и процессов управления в упомянутой сфере.

Кроме того, в разных странах существуют омбудсмены по правам детей, правам национальных меньшинств, военные, омбудсмены по равным возможностям и другие. Их перечень является неисчерпаемым [10].

Заключение. Институт омбудсмана по своей правовой природе является деполитизированным, однако ввиду того, что объектом его деятельности выступают политические права и свободы человека, он является важным элементом политической системы. Отсюда, его можно определить как « периферийный элемент политической системы», который действует в политических направлениях лишь в контексте защиты политических прав граждан и исключен из политической борьбы. Своей деятельностью омбудсмен влияет на политические, экономические и социальные процессы функционирования правового государства, а поэтому он является важным элементом политической системы любой страны мира.

Сравнительно-системная характеристика института омбудсмана в странах Европейского Союза дает возможность утверждать, что институт омбудсмана обладает уникальной возможностью введения его в любую политико-правовую систему с ее социально- национальными особенностями, спецификой исторического становления и развития. При этом происходит гармоничное сочетание нового института правозащиты, с использованием неимперативных методов воздействия, с существующей системой правозащиты. Возможность трансформации модели института омбудсмана стала ответом на проблемы, существующие как в каждом конкретно взятом обществе, так и в глобальном смысле. Особенности деятельности каждой службы омбудсмана отражают как действие государственного механизма (учитывая национальные особенности), так и возможность решать проблемы с учетом политической культуры компромисса, неимперативного влияния, бесплатности, отсутствии формализма обращения и мобильности реагирования.

Рассмотрев опыт в некоторых зарубежных странах в сфере определения статуса Уполномоченного по правам человека, организации его работы, полномочий и т.д., автор пришел к выводам о том, что деятельность омбудсмана в Украине должна быть усилена за счет наделения последнего дополнительными функциями, возможности влиять на нарушения прав и свобод человека. В общем, законодатель-

ство Украины о статусе омбудсмена соответствует международному опыту в данной сфере, в некоторых случаях и является более приемлемым для самой деятельности Уполномоченного по правам человека.

Однако, по нашему убеждению, следует в национальное законодательство внести следующие изменения:

- добавить к кандидатам на пост омбудсмена требования о высшем юридическом образовании, а также конкретном стаже работы в сфере защиты прав и свобод;
- омбудсмен в сфере своих компетенций и полномочий имеет право инициировать уголовное преследование председателей Верховного и Высшего (апелляционного) административных судов Украины, а также по решению парламента выступать государственным обвинителем других высших должностных лиц государства;
- создать организационную структуру омбудсмена (например, Бюро), которая будет состоять из заместителей, представителей на местах, будет иметь отделения, участки по сферам деятельности и т.д.; в связи с этим увеличить финансирование с госбюджета на деятельность Уполномоченного по правам человека;
- наделить омбудсмена правом законодательной инициативы, поскольку мобильность и гибкость отечественного института всегда выделяет те проблемы, которые существуют и требуют немедленного решения;
- установить единую форму обращения к омбудсмену, усилить роль взаимодействия института омбудсмена и общественных правозащитных организаций.

Кроме этого, автор пришел к выводу о том, что зарубежный опыт создания местных омбудсменов и специализированных является очень перспективным и важным в построении демократического общества. Поэтому и в Украине следует провести парламентские и общественные слушания, круглые столы и конференции по вопросу эффективности института омбудсмена и необходимости его трансформации путем создания местных и специализированных омбудсменов.

Список литературы

1. Укрепление института омбудсмена в Европе: Резолюция ПАСЕ от 04.10.2013 года [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL: http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5Brussian_documents%5D/%5B2013%5D/Oct2013/Res1959_rus.asp
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України от 23.12.1997 № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – N 20. – Ст. 99
3. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмена щодо захисту прав споживачів: досвід Австралії та Нової Зеландії // Вісник ЗНУ. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 3. – С. 29-34
4. Лазарева Л.О. Регіональні омбудсмени: аналіз міжнародного досвіду [Електронний ресурс] – Режим доступа – URL: [www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12lloamd.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12lloamd.pdf)

5. Микова Е.Б. Финансовый омбудсмен как новое направление российского гражданского общества // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2012. – № 3. – С. 42-47
6. Наулік Н.С. Інститут медичного омбудсмена в Україні: запровадження та перспективи розвитку // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукраїнської науково_практичної конференції 17—18.04.2008, м. Львів. – С. 210-212
7. Недов І.М. Місце інституту місцевого омбудсмена серед інших інститутів омбудсмена // Вісник ЗНУ. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 2. – С. 49-54
8. Носырева Е.И. Институт омбудсмена как новое направление университетской демократии // Вестник ВГУ. Серия: Проблемы высшего образования. – 2013. – № 2. – С. 122-125
9. Портнов А.В. Конституційно-правовий статус захисника прав у Франції // Адвокат. 2012. – № 9. – С. 11-13
10. Рудік О., Лазарева Л. Інститут спеціалізованого і місцевого омбудсмена як механізм захисту прав людини: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу – URL: [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11romlzd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11romlzd.pdf)
11. Сержанова В. Уполномоченный по правам человека // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2010. – № 2. – С. 33-43
12. Сунгуров А. Институт Омбудсмана: эволюция традиций и современная практика (опыт сравнительного анализа). – СПб: «Норма», 2005. – 384 с.
13. Тодика Ю., Марцеляк О. Інститут омбудсмена: світові моделі та досвід // Вісник Академії правових наук України. – № 2 (13). – 1998. – С. 57-66
14. Хиль-Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмена). – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 360 с.
15. Чалых Д.В. Институт Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан: состояние и перспективы оптимизации // Современное право. – 2009. – №1. – С. 114-116

ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова / keywords: політика / politics, політична партія / political party, конкуренція / competition

Відомо, що кожна сучасна країна не може існувати без політики. «Політика – це специфічний спосіб взаємодії держави і суспільства. З'єднуючою ланкою між ними виступають політичні партії і суспільно-політичні рухи. ... **Політична партія** – це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання [1, с. 3-4]».

Партії відрізняються від інших політичних об'єднань тим, що вони хочуть здійснювати політичну владу, яка дає їм можливість втілювати в життя свої уявлення про належний стан всього суспільства. А єдиним шляхом досягнення влади є перемога на виборах. У демократичній державі парламент – це вищий орган законодавчої влади, а не місце політичних маніфестацій чи «розбірок». У парламентській демократії основним мірилом ефективної роботи партії є кількість розроблених партійною фракцією важливих для суспільства законопроектів. Але в сьогоденні ця організована група громадян являє між собою конкуренцію.

«Становлення сучасної партійної еліти України відбувається в умовах жорсткої політичної конкуренції. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правил є однією із рушійних сил суспільного прогресу, оскільки сприяє виробленню механізмів взаємного політичного контролю одних політичних сил над іншими, забезпечує розширення сфери громадського контролю над політичною владою, а також стимулює конкуренцію в інших сферах суспільного життя [2, с. 4-5]».

Більшість вчених підтримують думку, що політична конкуренція – це така форма політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в рамках правових (або не правових) правил змагаються за перевагу у розподілі влади, матеріальних ресурсів і престижу. В той же час, це стан суспільно-політичної системи, в умовах якої кожен уповноважений суб'єкт має шанси прийти до влади. При цьому, політична конкуренція буде прозорою тільки тоді, коли виключається можливість в односторонньому порядку впливати на загальні умови отримання голосів виборців, посад і владних ресурсів.

Саме тут необхідно згадати про антимонопольний комітет України, який здійснює свої повноваження з додержанням Конституції України незалежно від органів влади, їх посадових осіб та суб'єктів господарювання, а також об'єднань громадян чи їх органів. Недобросовісною конкуренція стає, якщо один із учасників, завдяки своєму впливу на її загальні умови, отримує ті переваги, на які при об'єктивних обставинах могли б розраховувати і інші. Тут можна вести мову про так званий «адміністративний ресурс».

Під адмінресурсом розуміють метод, що використовується у ході виборів представниками органів влади, направлений на забезпечення обрання кандидата, і є

порушенням прав громадян. При цьому адмінресурс ширший за змістом, ніж згадані у законодавстві протиправні діяння. Тому, він найчастіше реалізується в таких проявах, які не охоплюються легальними поняттями. Варто визнати також те, що трактування зловживання правом часто засноване на моральних оцінках, а тому юридична кваліфікація на його основі є неоднозначною.

Суттєвою проблемою для України є також те, що виборче законодавство досить часто змінюється напередодні виборів. Міжнародна спільнота неодноразово звертала увагу на необхідність забезпечення стабільності виборчого законодавства України. Будь-які реформи, що стосуються електорального процесу, складу комісій, виборчої системи, меж округів, для того щоб вони дійсно працювали, не можна проводити менше ніж за рік до чергових виборів. Адже внесення значних раптових змін, що приймаються діючою на даний момент парламентською більшістю, не сприяє ані реалізації виборцями своїх прав, ні прозорості політичної конкуренції.

Політична конкуренція виступає однією з найважливіших умов демократії, а створення умов для її розвитку є пріоритетним завданням на шляху до вдосконалення та стабілізації політичної системи сучасного українського суспільства. Деформації політичної конкуренції завдають шкоди демократичним процесам, розвитку багатопартійності, сприяють процвітанню корупції. Не достатньо публічний характер політичної конкуренції сприяє її виродженню в конкуренцію кланово-бюрократичного характеру, забезпечує лише імітацію функціонування демократичних інститутів, що приховує тенденцію до зародження авторитаризму. Тому необхідне чітке законодавче закріплення правил та процедур здійснення політичної конкуренції, що призведе до підвищення рівня демократії в цілому. Також доцільним вбачається введення жорсткого соціального контролю, заборона на участь у політичній боротьбі органів влади будь-яких рівнів та зміцнення реальної багатопартійності, поновлення можливості участі незалежних ЗМІ у виборчих кампаніях.

Використана література:

1. Юрій М.Ф. Політологія / М. Ф. Юрій – К.: Дакор, 2008. – 416с.
2. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О.М.Пищуліна, Я.А.Жаліло, С.І.Лавриненко / За заг. ред. В.Є.Воротіна. – К.: НІСД, 2009. – 108 с.

Мароховська А.А.

студентка факультету германських та слов'янських мов
Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»

ЕМІЛЬ ДЮРКГЕЙМ: ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ Й СУСПІЛЬНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

Ключові слова / keywords: новітні інформаційні технології / the latest information technologies, глобальна інформаційна мережа / global information network, віртуальний простір / virtual space

Соціологізм – основний принцип соціології Е. Дюркгейма. Характерна онтологічна межа соціологізму – це позиція, що позначається в історії соціології як соціальний реалізм. Ця позиція протистоїть соціальному номіналізму, точці зору, згідно з якою суспільство зводиться до суми складових його індивідів [1, с. 36].

Визнання соціології специфічною наукою доповнюється в соціологізмі своєрідним соціологічним експансіонізмом, що іноді позначається як соціологічний імперіалізм. Соціологія мислилася Е. Дюркгеймом не просто як самостійна наука, а як система соціальних наук. В результаті соціологія предстає не тільки як наука про соціальні факти, але і як філософське вчення. Ті глобальні проблеми природи моралі, релігії, пізнання, категорій мислення, які прагнув вирішити в своїх дослідженнях Е. Дюркгейм, нерідко виходили за рамки власної соціологічної проблематики, будучи філософськими в своїй постановці. Звідси його подвійне відношення до філософії. З одного боку, Е. Дюркгейм відзначав незалежність від всякої філософії як одну з відмітних ознак соціологічного методу; з іншою – він, за власним визнанням, завжди залишався філософом [2, с. 37].

Вимога відокремити соціологію від філософії у Е. Дюркгейма була значною мірою пов'язана з його негативним відношенням до умоглядних спекуляцій в соціальній науці, які, з його точки зору, тільки дискредитують її. Соціологія повинна будуватися на емпіричному і раціональному методичному фундаменті. Саме тому дюркгеймівська теорія поділу праці є класичним прикладом соціологічних досліджень.

Органічна солідарність, за Е. Дюркгеймом, – нормальне і природне слідство розподілу праці. Проте він вимушений визнати, що насправді в сучасних суспільствах соціальні антогонізми є явищем надзвичайно поширеним. Проте, ситуацію, коли розподіл праці не проводить солідарність, він оголошує «анормальною». Щоб обґрунтувати таку характеристику, йому доводиться виходити з припущення про те, що сучасні європейські суспільства переживають перехідний період, а розподіл праці не розвинений ще такою мірою, щоб виконати свою солідарну функцію.

Спочатку Е. Дюркгейм розраховував на те, що з часом розподіл праці сам дійде свого «нормального» стану і почне породжувати солідарність. Але вже до часу публікації «Самогубства» (1897) він доходить висновку про необхідність соціально-реформаторських дій по впровадженню нових форм соціальної регуляції, перш за все, за допомогою створення професійних груп.

Робота «Метод соціології» (точний заголовок в оригіналі – «Правила соціологічного методу») спочатку була опублікована в 1894 р. у вигляді серії статей, а наступного року з невеликими змінами і передмовою була видана окремою книгою. За рішучістю, стислістю і чіткістю стилю ця робота з повною підставою може бути віднесена до жанру маніфесту.

Дюркгейм прагне дати чіткий опис способів збагнення соціологічної істини: визначення і спостереження соціальних фактів, соціологічного доказу, розрізнення «нормальних» і «патологічних» явищ, конструювання соціальних типів, опису і пояснення фактів [3, с. 80]. Такий підхід протистояв довільному підбору фактів для обґрунтування тих або інших упереджених ідей. «В той же час він був направлений проти дилетантизму і поверхневості, характерного для багатьох праць з соціального питання. Дюркгейм випробовував глибоку неприязнь до таких праць, вважаючи, що вони дискредитують науку (переклад наш. – А.М.) [2, с. 90]».

Остання і найзначніша за обсягом праця Е. Дюркгейма – «Елементарні форми релігійного життя. Тотемічеськая система в Австралії» (1912). Дослідження засновано на аналізі етнографічних описів життя австралійських аборигенів. Звернення до цих «елементарних» форм дозволяє, з погляду автора, досліджувати релігію в «чистому вигляді», без подальших вторинних теологічних та інших нашарувань.

Е. Дюркгейм поставив за мету, спираючись на цей матеріал, проаналізувати соціальне коріння і соціальні функції релігії. Але, унаслідок широкого трактування Дюркгеймом релігійних явищ, його робота перетворювалася на дослідження соціальних аспектів ідеології, ритуалу і деяких інших явищ, що виходять за рамки власне релігії в традиційному розумінні. Ця праця містила в собі спробу побудови соціології пізнання за допомогою виведення основних категорій мислення з первісних соціальних відносин. Не випадково Е. Дюркгейм спочатку мав намір назвати її «Елементарні форми мислення і релігійного життя» [1, с. 38].

Внесок Е. Дюркгейма в розвитку соціологічного знання загально визнаний. Проте ідеї Дюркгейма продовжують зберігати актуальність в тому сенсі, що далеко не всі з них і не всюди стали надбанням не тільки масової свідомості, але і професійної свідомості. Тим часом вони можуть виявитися вельми корисними сьогодні, особливо в тих суспільствах, що знаходяться в перехідному стані, що переживають бурхливі соціальні зміни і радикальне оновлення соціальних інститутів.

Список використаної літератури

1. Гофман А. Б. Социология Э.Дюркгейма / А. Б. Гофман – М., 1995. – 153 с.
2. Гофман А. Б. Семь лекций по истории социологии / А. Б. Гофман – М., 2004. – 315 с.
3. Дюркгейм Е. Социология и социальные науки / Е.Дюркгейм – М.: 2005. – 15 с.

Пиколович А.А.

магистрант, Казахского Университета
Технологий и Бизнеса

Сенгербаева И.Т.

магистр экономики, Казахского Университета Технологий и Бизнеса

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА

Ключевые слова Конституция РК

Keywords RK Constitution

Обретение Казахстаном государственной независимости поставило перед собой задачу «строительства сильного суверенного государства с социально ориентированной рыночной экономикой» и обусловил формирование принципиально новых общественных отношений. При этом упор был сделан на активизацию процесса либерализации экономики. Предполагалось, что чем большую силу наберет данный процесс, тем успешней будут продвигаться экономические реформы, тем быстрее страна выйдет из острого социально-экономического кризиса. Такая логика вытекала и из рекомендаций Всемирного банка.

В послании Президента страны народу Казахстана «Казахстан – 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», в октябре 1997 года, Н.А.Назарбаев подчеркивал, что в течение последних шести лет мы преследовали две главные цели. Во-первых, чтобы Казахстан стал суверенным независимым государством; во-вторых, мы начали проводить широкомасштабные социальные, политические и экономические реформы. Взятый курс на создание социально направленной рыночной экономики остро поставил проблему психологической адаптации к новым условиям независимости государства и становление идентичности у населения как граждан Казахстана. Положение еще больше усугублялось разрывом экономических связей, спадом производства, увеличением безработицы, проблемой неплатежей, инфляционными процессами, ростом абсолютного обнищания населения. Важной проблемой для определения дальнейшего политического и экономического развития Казахстана стало выступать его соотношение с социальным развитием Республики. [5, 93С.] Одним из главных направлений стала задача обеспечения стабильности и межнационального согласия, построения общества, обеспечивающего достаточный уровень благосостояния всех своих граждан и углубление демократических преобразований. Стало очевидным, что успех экономической реформы не может быть обеспечен без приоритетного развития науки, образования, культуры, без должного обеспечения здоровья и социальной защиты граждан. Поэтому в процессе выработки основных направлений внутренней политики государства потребовалось формирование принципиально новой социально-культурной политики государства. «Мы должны четко знать и понимать, – подчеркнул Президент, – что хотим построить, какой должна быть траектория, магистраль нашего развития, которая приведет к выбранной цели. Правильно определив наши приоритетные цели, выбрав соответствующие стратегии, проявив волю и терпение при движении по тому пути,

мы обезопасим себя от зигзагообразных шараханий, непроизводительной растраты энергии, времени и ресурсов. Имея сильную стратегию и целеустремленность, мы сможем успешно преодолеть любые большие препятствия, стоящие на нашем пути».

Проблемы политики государства в социально-культурной сфере требуют самого серьезного отношения со стороны нашего государства. От своевременного решения этих проблем во многом зависят стабильность в обществе, уровень жизни населения, культурно-образовательный потенциал страны, а следовательно, успех проводимых социально-экономических реформ, призванных обеспечить достижение экономической независимости Республики Казахстан.

Конституция и действующие законы дают всем гражданам независимо от национальности равные права на социальную защиту, здравоохранение, условия труда, на пользование родным языком и культурой, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения, творчества и запрещают дискриминацию по национальным и языковым мотивам. Конституция устанавливает обязанность государства проводить такую социальную политику, которая гарантировала бы каждому казахстанцу необходимый жизненный уровень. В ранг общегосударственной политики возводится создание экономических, социальных и правовых условий, обеспечивающих свободное развитие человека. Конституция РК 1993 г. Закрепляет основные направления социальной политики государства, которыми стали:

- установление гарантированного минимального размера заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца;

- обеспечение гарантированного бесплатного среднего обязательного образования;

- обеспечение права на охрану здоровья и бесплатное получение гарантированного объема медицинской помощи;

- охрана окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека, рациональное природопользование.

Новый Основной Закон страны поставил перед РК цель – построение демократического, светского, правового, социального государства, обеспечивающего достойную жизнь и свободное развитие человека. Эти права наиболее полно и последовательно раскрыты в разделе II. Человек и гражданин, ст. 10-39. Тот факт, что одной из целей конституционного реформирования является построение сильного социального государства, поставило перед обществом ответственность за эффективное претворение принципов Конституции в реальной жизни. Конституция закрепляет основные направления социальной политики государства. Они были направлены, прежде всего, на защиту и поддержку государством брака и семьи, материнства, отцовства и детства, на установление гарантированного минимального размера заработной платы и назначение пенсии, социального обеспечения по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца. Таким образом, задачами государства по новой Конституции становятся не только гарантии в прожиточного минимума каждого члена общества и мероприятия в сфере здравоохранения, жилищного строительства и семейной политики, но и выравнивание различий в стартовых возможностях через государственную систему образования, перераспределение национального дохода в рамках налоговой политики и регулирование рынка рабочей силы.

Литература (источники)

1. Конституция Республики Казахстан: принята в 1993 году. – 35 С.
2. Конституция Республики Казахстан: принята 30 августа 1995 году. – 40 С.
3. Закон РК «Об обязательном социальном страховании». – Алматы. Жети Жаргы. 1996.
4. Архипов А.П. Страхование. Современный курс: учебник // Архипов А.П., Гомеля В.Б., Туленты Д.С. – М.: Финансы и статистика. 2006. – 416 С.
5. Баймагамбетов С. Современная социально – культурная политика РК: исторический анализ. – Астана: «Елорда».2001. – 250 С.
6. Кравченко А.И. Социология: учебник. – М.: Проспект. 2001. 550 С.

КОНФЛИКТ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Ключевые слова / keywords: конфликт / conflict, ситуация / situation, общество / society, интересы / interests, отношение / attitude

Перед тем, как начать размышлять над проблемой конфликтов, нужно задать вопрос, а что, если бы конфликтов в жизни не существовало вообще? Скорее всего, жизнь была бы однообразна и не интересна. Но и не всегда мы получаем от конфликтов именно то, что могло бы обрадовать и добавить много положительных эмоций. Если представления о планах, принципах или целях различаются, если не совпадают мнения по какому-либо вопросу, то возникает конфликтная ситуация, которая часто приводит к стрессовым ситуациям, из которых выйти иногда очень сложно.

Если собрать данные со всего мира, то можно заметить, что конфликт – это одна из составных частей деятельности руководителей. Обнаружено, что управляющие предприятиями тратят половину своего рабочего времени на урегулирование конфликтов и их последствий, потому как большинство людей не умеют находить выход из конфликтной ситуации.

Существуют разные научные подходы социологов к вопросам о конфликтах. Карл Маркс, например, считает, что к конфликту приводят противоречия между уровнем развития производительных сил и производственных отношений. Со временем конфликт приобретает революционный характер и именно в социальной революции содержится тот самое решение конфликта.

Георг Зиммель считал, что конфликт неизбежен в обществе, но не всегда он приводит к социальным изменениям. Также Зиммель выделил и положительные последствия конфликтов. К ним относится сохранение и укрепление целостности социальной системы, а также ее сплочение.

Американский социолог Льюис Козер конфликт понимал как борьбу за ценности и претензии на определенный статус, власть, где целью противника является нейтрализация, нанесение ущерба или же уничтожение противника. Он выделяет, что в любом обществе присутствует неизбежное социальное неравенство и постоянная психологическая неудовлетворенность членов общества, которые порождают напряженность как между индивидами, так и между социальными группами. Эта напряженность нередко выливается в конфликт.

В закрытом обществе социальные конфликты могут разрушать социальные связи, разделять общество на отдельные группы и в некоторых случаях даже приводить к революции. В открытом обществе дается выход конфликтам, что в некоторой степени снижает напряженность. Иногда конфликты могут быть позитивными, способствуя наоборот развитию общества, а не его угнетению.

Среди источников конфликтов он выделил не только столкновение интересов, но и «инстинкт враждебности», который усиливает остроту конфликта. Так же,

по его словам, конфликт можно смягчить благодаря гармонии и инстинктам любви. Тем самым он выделил два своеобразных фактора, которые влияют на протекание конфликта – инстинкты ненависти и любви.

Я считаю, что не всегда можно избежать конфликта, но в любом случае, по возможности, будет более разумно не прекратить его, а предупредить, не дать вовсе поводов для его развития. Одним из наиболее эффективных методов предупреждения конфликтов является устранение причин самого конфликта. При чем на различных уровнях социальных отношений существуют свои причины, которые вызывают тот или иной тип конфликта. Вторым методом является укрепление и налаживание сотрудничества, то есть согласие, сохранение репутации партнера, исключение социальной дискриминации.

Так же предупредить конфликт можно, изменив отношение к проблемной ситуации, а так же поведение в ней, воздействуя на поведение и психику оппонента. Всегда нужно уметь определять, когда общение становится предконфликтным, уметь снизить состояние тревожности и агрессивности, при этом нужно понять позицию оппонента, дать ему высказаться, не ущемляя однако свои интересы.

Отсутствие конфликтов не является показателем прочности и стабильности отношений. И наоборот, конфликтное поведение может характеризовать стабильные отношения. В отношениях тесного характера порождается множество конфликтных ситуаций, но если в таком случае участники не уверены в прочности отношений, то они стараются избегать столкновений, так как конфликт может поставить под угрозу продолжение этих отношений.

То есть можно сделать вывод, что в общем конфликт – отрицательное явление, которое необходимо избегать, но если все же ситуация уже стоит на грани конфликта, то он помогает удалить те элементы, которые вносят раскол в отношения и препятствуют восстановлению единства.

Литература:

1. Рябцев В.Н., Шитив М.А. Конфликтология. Хрестоматия (для студентов политологических отделений и факультетов университетов). – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2001. – 488 с.
2. Конфликтология : краткий теоретический курс : учебное пособие / Л. Г. Агеева. – Ульяновск : УлГТУ, 2010. – 200 с.
3. Мажников В.И. Конфликтология: Методические рекомендации по спецкурсу. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. – 40 с.

Молодов О.Б.

кандидат исторических наук,
Институт социально-экономического развития территорий
Российской академии наук (ИСЭРТ РАН)

ОТНОШЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛОГОДСКОЙ ОБЛАСТИ К СМИ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Ключевые слова: государство, гражданское общество, население, область, средства массовой информации, доверие, объективность.

Keywords: state, civil society, population, region, mass media, trust, objectivity.

Основным гарантом развития демократического процесса в России являются средства массовой информации (СМИ, масс-медиа), которые призваны обеспечить максимально полное информирование граждан о наиболее значимых явлениях и событиях. В информационном обществе власть знания и информации становится решающей в управлении социумом, оттесняя на второй план власть денег и государственного принуждения.

Для выполнения своих задач СМИ, как особый институт, должны пользоваться доверием граждан. Это достигается благодаря оперативному, полному и объективному изложению информации о происходящих событиях.

Сейчас масс-медиа самостоятельно определяют важность той или иной новости для потребителя и необходимость её освещения. При этом могут замалчиваться действительно важные факты, а обычным явлениям и событиям придаваться особое значение [2, с. 90]. Манипулируя информацией, СМИ создают для населения «вторую реальность», иногда противоречащую действительности [1, с. 274]. Именно благодаря способности масс-медиа конструировать искусственную реальность взамен непосредственно окружающей человека, они становятся важнейшим инструментом осуществления власти на сегодняшний день [7, с. 138].

Средства массовой информации Вологодской области, как и России в целом, представляют собой совокупность различных источников, в первую очередь

Таблица 1

Как Вы считаете, какую роль в жизни страны играют газеты, радио и телевидение? (в % от числа опрошенных)*

Годы	Положительную и скорее положительную	Отрицательную и скорее отрицательную
2003	55,3	24,4
2005	62,8	19,6
2007	60,9	18,7
2009	67,1	13,7
2011	57,1	15,3
2013	52,5	21,1

* Вопрос задавался в июне.

Источник: Данные мониторинга ИСЭРТ РАН.

Таблица 2

Доверяете ли Вы средствам массовой информации?

(в % от числа опрошенных)*

Годы	Полностью и в основном доверяю	Полностью и в основном не доверяю
2001	29,6	33,6
2003	31,6	36,5
2005	30,4	34,4
2007	27,5	28,9
2009	28,7	27,1
2011	28,7	31,1
2013	30,2	28,2

* Представлены средние показатели от двух ежегодных опросов.

Источник: Данные мониторинга ИСЭРТ РАН.

так традиционных. К ним относятся телевидение, радио, печатные масс-медиа (журналы и газеты). В последние годы происходят существенные изменения в этой сфере, связанные с процессами глобализации и информатизации общественной жизни. Обострилась конкуренция традиционных СМИ и интернета, который будучи более независимым источником информации, приобретает всё большее доверие пользователей.

ИСЭРТ РАН осуществляет мониторинг отношения жителей Вологодской области к СМИ. Опросы общественного мнения, результаты которых представлены в настоящей работе, проводились два раза в год в г. Вологде и г. Череповце, а также в восьми районах области. Метод опроса – анкетирование по месту жительства респондентов. Объем выборочной совокупности – 1500 человек в возрасте 18 лет и старше. Выборка целенаправленная, квотная, репрезентативная. Ошибка выборки не превышает 3%.

По данным мониторинга ИСЭРТ РАН, доля населения Вологодской области, считающего роль современных масс-медиа положительной, достигла минимума при опросе в июне 2013 года. Одновременно, существенно вырос удельный вес жителей, дающих СМИ негативную оценку: с 15 до 21% (табл. 1).

Таблица 3

Как Вы полагаете, сегодня в СМИ достаточно или недостаточно информации о политической и экономической жизни?

(в % от числа опрошенных)*

Год	В стране		В области		В городе / районе	
	достаточно	недостаточно	достаточно	недостаточно	достаточно	недостаточно
Политическая жизнь						
2003	45,3	25,3	41,5	31,7	39,5	30,7
2005	46,9	33,7	40,1	42,0	40,6	37,6
2007	48,1	27,8	47,4	30,5	45,9	32,1
2009	47,0	28,9	47,5	29,7	43,7	31,1
2011	49,1	24,3	47,1	26,8	44,7	29,1
2013	42,2		40,2	31,9	40,1	32,3
29,1						
Экономическая жизнь						
2003	38,3	30,3	35,2	35,2	33,1	34,2
2005	39,0	40,3	33,2	48,4	33,0	43,4
2007	44,4	30,8	44,5	32,1	44,3	32,7
2009	45,0	33,0	45,8	32,7	42,1	35,1
2011	43,9	27,5	40,7	31,6	38,9	32,5
2013	40,2	32,1	37,7	35,3	36,9	35,1

* Вопрос задавался в июне.

Источник: Данные мониторинга ИСЭРТ РАН.

Невелико и число доверяющих масс-медиа, однако оно в течение последних лет остаётся стабильным – 28–30%. При этом удельный вес жителей, не доверяющих СМИ, также подвержен незначительным изменениям (от 27 до 31%), но чаще превосходит долю доверяющих (табл. 2).

Отчасти отрицательные оценки роли СМИ и невысокий уровень доверия к ним объясняются неполнотой изложения событий или их необъективностью, как считают многие жители области. Менее половины населения полагает достаточным объём информации о политической и экономической жизни (табл. 3). При этом о неполноте изложения событий политической жизни в области и городе / районе говорят 32%, а экономической жизни – 35% жителей.

Данные оценки обращают внимание на качество работы в основном региональных и местных средств массовой информации, поскольку аналогичные показатели по отражению событий в стране несколько выше.

В 2013 г. значительно снизились оценки населением области степени объективности изложения информации о событиях в мире, в стране и в области (табл. 4).

В исследованиях социологов отмечается отсутствие у населения потребности в независимой прессе и нежелание отстаивать самостоятельности СМИ. Большинство журналистов сами скептически относятся к идее независимой прессы [9,

Таблица 4

Как Вы считаете, объективно или нет СМИ освещают ход событий в мире, в стране и в области? (в % от числа опрошенных)*

Год	В мире		В стране		В области	
	объективно	необъективно	объективно	необъективно	объективно	необъективно
2001	49,6	26,1	43,5	34,7	47,3	27,5
2003	50,3	25,3	46,7	30,3	49,0	27,3
2005	61,9	20,7	58,5	26,7	55,6	29,4
2007	56,4	27,9	57,2	28,7	56,5	27,7
2009	56,5	24,5	56,8	26,5	56,9	25,4
2011	54,7	21,9	51,4	26,2	54,3	23,6
2013	48,3	29,3	44,7	33,4	46	31,1

* Вопрос задавался в июне.

Источник: Данные мониторинга ИСЭРТ РАН.

с. 69]. Причиной этого является то, что относительно самостоятельные масс-медиа не обладают достаточными техническими либо кадровыми возможностями для оказания качественных информационных услуг и обеспечения доступа к ним широкой общественности. В итоге мы получаем «низкопробные» программы и статьи, которые не вызывают интереса у потребителя, а порой даже раздражают его.

Низкая степень удовлетворения деятельностью СМИ жителей Вологодской области отражается и в результатах ответа на вопрос о необходимости введения цензуры (табл. 5). По данным ИСЭРТ РАН, половина населения в течение последних лет поддерживает ужесточение контроля за содержания масс-медиа, а противниками введения цензуры являются не более четверти жителей региона.

По мнению С.Ю. Лисовой, такие показатели свидетельствуют об инфантилизме психологии российского социума, когда индивиды не могут решить вопрос о том, что им смотреть, слушать или читать, полагаясь на мнение государственной инстанции [5, с. 228].

Очевидно, что современные СМИ оказались не готовы выживать в условиях рыночной конкуренции, столкнувшись с необходимостью поиска спонсоров и рекламодателей. Особенностью России является то, что роль инвестора для них всё чаще берут на себя государство или крупные корпорации [3, с. 43]. Поэтому в сложившейся ситуации ценностные программы и образцы поведения задают государственные и коммерческие СМИ, исходящие из политических и экономических стратегий хозяина [8, с. 131]. То есть СМИ порой подменяют свою изначальную функцию (объективное информирование населения) выполнением задач по формированию определенных взглядов, мнений, представлений [1, с. 276].

Как отмечают исследователи, за региональными изданиями в последние годы закрепились имиджевая функция, которая заключается в формировании благоприятного отношения к власти, её деятельности и лидерам [4, с. 71–72]. Современные масс-медиа, будучи зависимыми от бюджетных средств и помощи спонсоров, вынуждены заниматься пиаром местных руководителей, в результате чего в прессе практически отсутствуют какие-либо критические публикации о работе органов власти. По данным Министерства финансов России, в 2013 г. затраты региональных

Таблица 5

Как Вы считаете, нужна ли цензура в средствах массовой информации? (в % от числа опрошенных)*

Варианты ответов	2005	2007	2009	2011	2013
Обязательно и скорее нужна	58,7	56,5	59,3	49,7	48,7
Совсем и скорее не нужна	23,3	24,9	19,6	25,1	22,6

* Вопрос задавался в июне.

Источник: Данные мониторинга ИСЭРТ РАН

бюджетов «на имидж губернатора» составили по РФ 32,2 млрд. руб. (в Вологодской области – 186,1 млн. руб., 26 место из 83 субъектов федерации) [6].

Очевидно, что СМИ призваны сыграть важную роль в процессе построения гражданского общества, для чего требуются значительные усилия со стороны государственных структур, общественных институтов и самих масс-медиа. Однако современные российские масс-медиа пока еще не готовы эффективно выполнять функцию «четвёртой власти», причиной тому является неготовность общественного сознания признать возможность существования независимых масс-медиа. В свою очередь, власть успешно использует средства массовой коммуникации для формирования собственного имиджа, поддерживая лояльные СМИ, финансируемые за счет государственного бюджета, и активно осваивая медийное пространство интернета.

Литература

1. Гайтюкевич Н.И. Роль и место СМИ в системе современных средств массовых коммуникаций // Знание. Понимание. Умение. 2011. № 2. С. 274–277.
2. Ильин А.Н. Мифотворчество в дискурсе новостей как социальная реальность // Социология науки и технологий. 2011. № 3. Т. 2. С. 88–95.
3. Кондрашина М.Н. Российские СМИ в условиях диверсификации публичной сферы // Вестник Томского гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2010. № 3 (11). С. 40–54.
4. Кравченко Н.П. Реализация новых функций журналистики в государственных СМИ // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2. Филология и искусствоведение. 2010. № 3. С. 70–75.
5. Лисова С.Ю. Средства массовой коммуникации в процессе становления гражданского общества // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. 2009. № 11. С. 223–233.
6. Министерство финансов Российской Федерации [Электронный ресурс]. – URL: info.minfin.ru
7. Чубик А.П. Реальность и СМИ // Известия Томского политех. ун-та. 2012. № 6. С. 136–139.
8. Щербинин А.И., Гоманович Н.В., Ершова И.А. СМИ как фактор российского политического процесса на рубеже XX–XXI вв. (аксиологический аспект) // Вестник Томского гос. ун-та. 2007. № 294. С. 129–131.
9. Ющенко М.А. Средства массовой коммуникации как механизм формирования властью общественного сознания граждан // Вестник Томского государственного университета. 2007. № 305. С. 67–70.

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ

Ключові слова / keywords: гендерна нерівність / gender inequality, фемінізм / feminism, соціальна політика / social politics, соціальні ролі / social roles

Ми живемо в часи, коли все дуже швидко зростає та розвивається. І саме питання щодо рівності чоловічої та жіночої статі постає все частіше. Думки стосовно цього питання в кожного різні: дехто вважає, що має бути абсолютна рівність, а дехто стверджує, що ніякої рівності бути не може принципово. Але де знайти істину? Рівність, чи повинна вона бути?

Здавна ми можемо спостерігати постійну зміну суспільних устроїв: спочатку матриархат, потім патріархат. Але майже скрізь можна побачити ствердження про дискримінацію та пригнічення жінок. Це питання, у житті кожної сучасної людини, є досить актуальним.

Можливості та права особистості (незалежно від того, чи ти жінка, або чоловік) не дотримуються. Дискримінація жінок та упереджене ставлення до них продовжують існувати. У чоловіків і жінок неоднакова можливість мати доступ до соціальних ресурсів, влади, привілеїв. Інтеграція України в ЄС потребує переосмислення щодо жінок та їх місця у суспільстві.

Гендерна дискримінація означає втрату або обмеження прав жінок у побутовій, трудовій, духовній, соціально-політичній сферах життя. Цю дискримінацію також можна вважати насиллям над особистістю. В багатьох країнах питання рівності чоловічої та жіночої статі стали темою багатьох досліджень у сфері освіти, громадської думки, політичній, міграції та зайнятості (Україна, Росія, Киргизстан). Останнім часом національна, як і світова, правотворча практика збільшилася кількістю нових документів щодо прав людини. Досить велика частина правотворчих документів регулює статус жінки у суспільстві.

Я вважаю, що особливо жінки потребують захисту з боку нашої держави, тому що у взаємовідносинах найдискримінованішими є жінки. Важливою складовою соціальної політики – є спрямування на подолання гендерної нерівності, тобто забезпечення жінкам такого ж соціального статусу та можливості розвитку як і у чоловіків.

Як було, так і є те, що жінки не завжди можуть проявити власні здібності. Це, на мою думку, через подвійне навантаження вдома та на роботі, і поглядами, які панують у суспільстві, що для жінки найголовніше – це реалізувати себе як мати та у сфері сімейного життя. Професійне ж зростання – вторинне і підпорядковане соціальним ролям. Тому саме через такі погляди суспільства і з'являється гендерна нерівність в Україні. Хоча законодавство нашої держави містить норми, які утверджують рівні права чоловіка та жінки. Цей правовий державний документ стверджує про те, що жінки мають однакову можливість реалізації громадської правоздатності.

Також законодавство забезпечує рівність чоловіка та жінки при укладанні договорів і управління майном. За порушення будь-яких норм встановлюється однакова відповідальність і для чоловіків, і для жінок. Тож, в нашій державі встановлено правовий захист прав жінок.

Але, все ж таки, сьогодні жінки лише формально рівні з чоловіками. Тому через це існує такий суспільний рух та напрям як фемінізм. Фемінізм – це, так би мовити, рух жінок за рівноправність.

В наш час жіноча стать не готова до смиренності, тому і з'явилося таке поняття як рівноправність чоловіка та жінки. Але нерівність як існувала, так і існує. Вона існує у глибинах підсвідомості кожної сучасної людини. Зокрема, у чоловічої статі неоднозначні погляди щодо жіночого розуму. І певну роль відіграють і сексуальні переваги. Деякі чоловіки виявлятимуть у своїй жінці риси неперевершеного розуму та взагалі не зацікавляться тією, яка не зможе висловити їм жодної розумної та оригінальної ідеї або думки. Але досить велика частина чоловіків боїться розумних жінок. Вони не можуть терпіти тих, котрі підтримають розмову на будь-які теми і з легкістю переплюнуть їх, чоловіків, у кмітливості або ерудиції. Але наші жінки на рівні підсвідомості намагаються не виглядати розумнішими за своїх чоловіків. Тому фемінізм (саме в Україні) себе практично не проявляє.

В нашій країні фемінізм можна вважати таємним. Талановита і розумна жінка, яке не є членом ніякої спільноти чи організації, на роботі та у сім'ї змушена бути «сірою мишкою». Вдома вона постійно повинна вести тонку політику, іноді, навіть, стверджуючи чоловікові, що все в будинку відбувається тільки за його рішенням чи бажанням. На роботі, для того, щоб досягти підвищення, вона має використовувати не тільки свої якості ділової людини, але й плести інтриги та використовувати засоби зваблення чоловіків. Десь глибоко в душі, при цьому, ці «сірі мишки» зневажливо відносяться до чоловіків-начальників та до свого домашнього «боса». Але той страх, який сидить десь у глибині душі, змушує їх віддавати першість чоловікам незалежно від особистих та розумових якостей, миритися із вільним та грубим ставленням чоловіків-колег. Саме таке ставлення та поведінка у США має назву «харасмент». В Україні середньостатистична жінка отримує десь 75 % заробітної плати чоловіка. Також в нашій державі досить часто можна почути відмову у прийнятті на роботу жінки, в якої наявні неповнолітні діти. Хіба це не є дискримінацією?

Загалом, кожна жінка повинна сама вирішити для себе наскільки їй цікавить кар'єра, наскільки родина, і чи зможе вона поєднати ці дві сторони життя. Бар'єри існують лише віртуальні, які ми самі і створюємо у своїй голові. Як на мене, якщо для жінки важлива кар'єра та вона не прагне до сімейного життя, то ніхто не має право завадити їй у досягнення своєї мети.

